

NOVI OMANUTA

PRILOG ŽIDOVSKOJ POVIJESTI I KULTURI

Godište XXII. broj 4 (129), Zagreb, prosinac 2015 / 5776

Jučerašnji svijet

"Jučerašnji svijet" naslov je autobiografije Stefana Zweiga napisane u emigraciji posljednjih godina njegova života, objavljene posthumno. Za generaciju koja je tu knjigu poslije Drugog svjetskog rata čitala kao školsku lektiru, „Jučerašnji svijet“ je sinonim za vrijeme kada je u modi bio tzv. franciozefovski kajzerbart. Za mene to je bilo davno prošlo vrijeme mladosti moje bake, koja je bila rođena u Beču, djetinjstvo je provela u Budimpešti, a djevojaštvo u Osijeku, a budući da su sva tri grada bila u istoj državi, u tome se trokutu kretala bez putovnice. Pola stoljeća kasnije, 1950-tih, mjesecima je čekala da dobije putovnicu i sve potrebne vize kako bi otišla u Budimpeštu njegovati na smrt bolesnu sestru. Novopodignuta ograda i kolotovi od bodljikave žice, policija, vojska i psi na granici sa sjevernim susjedom ponovno me podsjećaju na to ružno doba nakon informbiroa, a kolone izbjeglica sa zaraćenog Srednjeg istoka na slične takve kolone prije 75 godina, samo što su za razliku od Sirijaca i Afganistanaca u tim kolonama s djecom na rukama hodali europski Židovi koje, slično kao sada Sirijci i Afganistanke, nitko nije htio i svuda su im bila zatvorena vrata. Pisac Hans Habe, (porijeklom mađarski Židov i pravim imenom Janos Bekessy) koji je 1938. kao dopisnik Prager Tagblatta prisustvovao samnoj konferenciji u Evianu, sazvanoj na inicijativu američkog predsjednika Roosevelta, na kojoj se raspravljalo – baš kao i danas u Bruxellesu – o prihvatu židovskih izbjeglica i o kvotama na koje bi se pojedine zemlje trebale obavezati, sjajno je opisao izmotaavanje predstavnika 32 države i vlade, uključujući SAD, Kanadu i Australiju. Zapanjujuće poznato zvuče izgovori koje su pronalazili da ne prihvate izbjeglice, kao npr. da „migracija u tako velikim razmjerima prijete da izazove nove rasne i religiozne probleme, povećava međunarodnu napetost i može spriječiti proces smirivanja“, a oglušili su se i na njemačku ponudu da proda 40.000 austrijskih Židova po cijeni od 250 dolara per capita. Nije isključeno da odlučnost Angele Merkel da primi na stotine tisuća, možda i do milijun Sirijaca ima i neke veze s uspomnama na sudbinu europskih Židova.

Ali, kakve sve to skupa ima veze sa sadržajem ovog broja Novog omanuta? Ima. Ima zato jer je svaki nazovisretnik koji je uspio pobjeći iz Europe pred nacizmom do kraja života ostao obilježen emigrantskom sudbinom. Ta emigracija od prije sedamdeset i osamdeset godina ostala je

do danas prisutna u kolektivnoj memoriji tzv. Zapadnog svijeta, pa ma koliko da su preživjeli pred svojom djecom šutjeli ili bi tek škrtro procijedili nekoliko šturih rečenica, a djeca se nisu usuđivala pitati. Međutim, počev negdje 1990-tih, ispitivati su počeli unuci, a djedovi i bake pristali su pripovijedati, štoviše i pisati i objavljivati. Unuke je nerijetko fascinirala spoznaja o punini i raskoši njihovih predratnih života i o prebogatoj kulturnoj baštini

Trenutno je u tisku i trebalo bi izaći (ili je već izašlo) više od 20 knjiga Josepha Rotha na engleskom jeziku, što nije loše za austrijskog pisca koji je umro 1939, a Thomas Mann ga je otpisao kao običnu pijanicu. Zagrebačka „Fraktura“ je početkom 2015. objavila *Radetzky marš*, Rothovo remekdjelo o propasti Austrougarske, prvi put objavljeno 1932, koje je Marcel Reich Ranitzky, nesporni autoritet i arbitar kad je u pitanju njemačka književnost, uvrstio u kanon, odnosno među najvažnija djela napisana na njemačkom jeziku. *Radetzky marš* se stalno iznova pojavljuje u novim engleskim i njemačkim izdanjima. Na engleskom je u izboru Rothova prevoditelja Michaela Hofmanna 2012. (izdavač Granta) izašlo 457 Rothovih pisama različitim adresatima, počev od članova obitelji, prijatelja, izdavača, javnih ličnosti, u podebeloj zbirci: Joseph Roth: A Life in Letters. Hofmann (rođen u Freiburgu 1957.) je dosad preveo pet

Rothovih romana, tri publicističke knjige, knjigu pripovijedaka, te sada i ova pisma. Na drugoj strani američki autor i potomak bečkih emigranata George Prochnik objavio je prošle godine Zweigovu biografiju viđenu iz perspektive 21. stoljeća *Nemogući egzil: Stefan Zweig na kraju svijeta (Impossible Exile: Stefan Zweig at the End of the World)*. Prochnikovo zanimanje za biografiju austrijskog klasika motivirala je sličnost egzilantskih sudbina njegovih roditelja i sudbine Stefana Zweiga u Novom svijetu. Također posljednjih nekoliko godina svjedočimo novopobudnom valu zanimanja za lik i djelo Stefana Zweiga, pa je tako u Americi izdavač New York Review Books, objavio dva Zweigova romana kao i njegovu čuvenu Novelu o šahu, u Engleskoj njegova djela objavljuje Pushkin Press, a švicarski je nakladnik ove godine ponovno objavio Zweigov roman napisan u emigraciji *Nestrpljivo srce*. Pa i nedavno

srednjeeuropskih Židova, taj njihov „jučerašnji svijet“, čiji su preživjeli ostaci nakon raspada k.u.k.monarhije definitivno zatrti dolaskom nacističke vlasti u Austriji 1938

U ovom broju Novog omanuta riječ je, uz ostalo i o trojici među najistaknutijim austrijskim židovskim piscima iz jučerašnjeg svijeta, Josephu Rothu, Stefanu Zweigu i Karlu Krausu, čije su se knjige posljednjih godina ponovno počele pojavljivati u europskim knjižarskim izlozima, pa i u hrvatskim. Također su i na hrvatski prevedeni svjetski best-seleri, "Kuća Wittgenstein", obitelj u ratu, biografija jedne od najmoćnijih bečkih židovskih obitelji iz pera britanskog pisca i novinara Alexandra Waugh (rođ.1963), te također iz žanra publicistike, "Zec jantarnih očiju" britanskog autora i svjetski poznatog keramičara Edmunda de Waala (rođ.1964), potomka čuvene bankarske obitelji Ephrussi. I bankari Ephrussi i čelični magnat Karl Wittgenstein, na vrhuncu moći bili su u razdoblju uoči raspada monarhije, na prijelazu stoljeća, a u kući Wittgenstein, gosti na kućnim koncertima bili su Brahms, Richard Strauss, Schoenberg i Mahler.

Poslije Drugog svjetskog rata nitko od članova obitelji nije se vratio u Beč. Najmlađi od osmero djece Karla Wittgensteina, Ludwig Wittgenstein koji se danas smatra jednim od najznačajnijih filozofa 20. stoljeća, umro je i pokopan je u travnju 1951. po katoličkom obredu u Cambridgeu. Palača Ephrussi na bečkom Ringu, sasvim u skladu s potrošačkim duhom vremena od 1969. do 2009. bila je sjedište tvrtke Casinos Austria, a poslijeratni vlasnik zbirke bjelokosnih japanskih necuke figurica, praujak Edmunda de Waala, živio je i umro u Japanu.

Pa što je onda od tog „jučerašnjeg svijeta“ ostalo? Ostala je memorija. Toj memoriji pripada i bečka Ringstrasse koju su još zvali i židovski bulevar i o kojoj je ove godine u bečkom Židovskom muzeju bila postavljena izložba, pa su je neki od čitatelja Novog omanuta možda i vidjeli. Donosimo prikaz te izložbe, koja je u sadašnjost prizvala uspomenu na fenomenalan društveni uspon bečkog židovskog građanstva potkraj 19. stoljeća. Ali i na sudbine pojedinih stanovnika tih palača, u logorima ili u emigraciji, sudbine koje su nam, očigledno, i danas zbog nečega tako zanimljive.

Vlasta Kovac

Preklinjem Vas: sačuvajte svoje dostojanstvo

Prepiska Joseph Roth – Stefan Zweig 1927.-1938.

Stefan Zweig i Joseph Roth 1930-tih

snipljeni film Wesa Andersona *The Grand Budapest Hotel* zasnovan je na dva Zweigova romana. Kako protumačiti taj iznenadni povratak na svjetsku književnu scenu?

Obojica, i Joseph Roth i Stefan Zweig, istaknuti su protagonisti srednjoeuropske židovske kulture u doba kada je dostigla svoje vrhunce, da bi zatim tijekom desetljeća i pol nacističkog divljanja bila izbrisana iz europske memorije. Obojica, i Roth i Zweig, desetljećima su bili gotovo pa zaboravljeni, da bi danas ponovno postali predmetom zanimanja generacije koja bi im mogla biti unučad. Sedam desetljeća nakon njihove smrti – Roth je u pariškom egzilu umro od pijanstva 1939, a Zweig je počinio samoubojstvo u Brazilu 1942. – ponovno je postala aktualna i njihova međusobna prepiska. Austrijski pisci Joseph Roth (1894.-1939.) i Stefan Zweig (1881.-1942.) dopisivali su se oko deset godina, od 1927. do 1938. Originalni 194 pisma, brzojava i dopisnica koje je Roth slao Zweigu čuvaju se u knjižnici Daniel Reed, Njujorškog državnog sveučilišta, Fredonia, NY, a dospjeli su tamo kao poklon dr. Eve Alberman, nasljednice Zweigove udovice. Prepisku između Rotha i Zweiga prvi put je 1970. objavila njemačka nakladnička kuća Kiepenheuer&Witsch, ukupno 184 Rothovih pisama Zweigu i 45 Zweigovih pisama i dopisnica Rothu, u redakciji Hermana Kestena, a najnovije izdanje, na preko 600 stranica, pojavilo se 2011. u izdanju Wallstein Verlag iz Göttingena.* (Hvala zagrebačkom Goethe institutu koji je za *Novi omanut* pribavio tu knjigu od kolega čak iz Ankare.)

Korespondencija između Rotha i Zweiga vodila se između partnera koji nisu mogli biti različiti, a nimalo ih nije spajala ni činjenica da su obojica bili Židovi, naprotiv kao da su živjeli na dva različita planeta. Stefan Zweig bio je 13 godina stariji od Rotha, rođen i odrastao u asimiliranoj obitelji dobrobrostojećih industrijalaca iz više srednje klase u glavnom gradu k.u.k. monarhije, pripadnik građanske elite, materijalno situiran, ugledan pisac s razgranatim vezama među vodećim europskim intelektualcima. Joseph Roth bio je sve samo ne to, rođen i odrastao uz samohranu majku u gradiću Brody u židovskoj Galiciji (danas u Ukrajini) u kojemu je miješano stanovništvo govorilo jidiš, poljski, ukrajinski, ruski, njemački i hebrejski, anonimni istočnoeuropski dotepenac u austrijsku prijestolnicu. U Beč je prvi put došao 1914. na studij, ali se već 1916. dobrovoljno javio u austrijsku vojsku. U Beč se vratio poslije rata, no započeti studij književnosti nije nikad završio. Uzdržavao se pišući za ugledne novine, npr. *Frankfurter Zeitung*, bio odlično plaćen, ali uvijek u dugovima, govoto nikad nije imao vlastiti stan, živio je po hotelima i mijenjao boravišta, bio dopisnik iz Pariza u koji se i preselio nakon Hitlerova dolaska na vlast u Njemačkoj 1933, prekomjerno je pio i umro od alkoholizma. Navodno je njegova prerana smrt u tek 44-toj godini bila neposredno uzrokovana viješću da je poznati dramski pisac Ernst Toller počinio samoubojstvo vješanjem kao emigrant u New Yorku.

Prepiska otkriva mnogo o karakterima dvojice partnera, o njihovoj unatoč svim razlikama velikoj uzajamnoj bliskosti i prisnosti, o njihovom suočavanju s nadolazećim nacizmom, a bez sumnje i to da je Roth, koji je od Zweiga stalno kamčio novce, a ovaj mu ih velikodušno slao i usput ga korio zbog alkoholizma, unatoč svemu, za razliku od Zweiga (koji je dugo ostao u oblacima), mnogo čvrće s obje noge stajao na zemlji i mnogo jasnije od njega shvaćao u kojem i kakvom vremenu živi i što treba očekivati od nacizma. U ovom izboru objavljujemo petnaest (djelomično kraćenih) pisama iz razdoblja od 1927. do 1938, odnosno karakteristične odlomke iz pojedinih pisama. Pa, evo što su i o čemu jedan drugome pisali.

V. K.

Mala u moju sobu dolazi noću

Pismo br.44. Joseph Roth Stefanu Zweigu

(*Hotel du Cap d'Antibes, Antibi, Francuska rivijera, 24.III.1931.*)

Dragi vrlo poštovani Stefan Zweig,

Nadam se, da ste se opet udomaćili u Salzburgu te uživate u drugom proljeću. Ovdje je konačno postalo sjajno. Tutor je došao, duge brade i ogromnog trbuha, naivčina, zatucan u katolicizmu. Mala u moju sobu dolazi noću, iako on u pokrajnjoj sobi spava, križa se i počinje griješiti. Tutor uopće nema pojma, što je ona zapravo napravila s psom. Kaže, da je bila u pravu, tako veliku životinju se ne može naviknuti na krevet, to je lovački pas i prenosi bolesti. Čita njezine knjige s nasladom, povjesničar je, birtijski političar, slijepo voli malu, vjeruje sve, sam ni ne zna da ima erotski odnos s njom, moli prije i poslije jela, pola sata prije spavanja, bavi se vrtlarstvom, vješa ogrtače i vlastito rublje na bolesno drveće i ne dozvoljava ubijanje zečeva, jer su mu simpatični. Ide svako jutro u 6 sati na misu, pjeva dvaput godišnje u crkvi, nosi košulju jedan tjedan uz lovačko rublje i umjet-

ne manšete, uvijek odjeven u crno, preuske hlače. Sve se vidi. Majka je gradonačelnik mjesta, moli pola dana, plače drugu polovicu i u vezi je s jednim svećenikom, koji rovovi protiv djevojke, iz seksualnog jala. Djevočin je otac mrzio majku i napravio toliko djece da mnogo mjeseci ne mora s njom spavati. Bojao se ići u bordele, mogli bi ga vidjeti i mogao bi se razboljeti. A pri tome je sigurno umro od drugog stupnja sifilisa. U bunilu je s male strgnuo haljine i sve izblebetao. Tad ju je mati počela mrziti. Crkva je skroz u tome, u cijeloj kući, sve je slijepo i nijemo i grubo. Mala je jako nježna u noći, kad izlazi sunce opet je promijenjena. Puno plače, domišljata u tjelesnosti, izrazito darovita za perversnosti, jako osjetljiva na bol u normalnim fizičkim stvarima. Tri katoličke djevičanske opne ispred one prirodne, galami, a ja vježbam defloraciju bez volje da nešto osjetim. Ne želim se rastati od ove interesantne zanimacije. Jedna prateta je proglašena svetom. Nosila je danonoćno žičani oklop. Maloj su već svi administratori u banci predložili obljubu. Zabavljam se, počeo sam se zabavljati. Svi mi oni manjkaju, njihovo pametno oko i njihovo pametno srce. Pišem direktno četvrto poglavlje, lokalnom liječniku, u monumentalnim, grubim potezima. Jako dobro, mislim. Ne bojte se! Ja sam više pisac, no što usmeno priznajem. Poderite ovo pismo, nakon što ste sve (literarno) zapamtili. Srdačno pozdravite suprugu, njoj još ne mogu pisati, ta ona je žena. Ja se osjećam jako muževno i solidariziram se s muškošću. Crvena Irkinja najednom čezne za vama, sanja o vama, kaže.

Odgovorite mi brzo, makar samo jednim retkom. Mojoj je ženi loše. U svakom slučaju zasluga Male, da mi sve ne pada tako teško kao inače. Ja sam šuft, no defloracija, uz literarni obrub, to mi puno vrijedi.

U starom i postojanom prijateljstvu

Vaš J. R.

Pismo br.49. Joseph Roth Stefanu Zweigu

(*Hotelski restoran, Foyot, Pariz, 13. svibnja 1931.*)

Gospodinu dr. Stefanu Zweigu

Kapuzinerberg 5, Salzburg, Austrija

Veoma poštovani dragi Stefane Zweigu,

Oprostite ovakav rukopis. Pišem s poluotvorenim očima. Sličim krmeljivom psu. Flandrija je doživjela nečuveni zaokret. Mala je probrbljala, strpali su je u jedan samostan, sigurno će stradati. Pisao mi je jedan redovnik. Život je puno ljepši od literature! Književnost je žaljena vrijedna! Ona je prijevera!

U nepromijenjenoj srdačnosti Vaš

J. R.

Što se židovskoga u nama tiče

Pismo br.79. Joseph Roth Stefanu Zweigu

(*Hotel Foyot, 33, Rue de Tournon, Pariz, 26.III.1933.*)

Poštovani i dragi prijatelju,

Vjerujem, da u ovim vremenima moramo ostati u što je moguće stalnijoj vezi. Stoga Vam odmah i odgovaram.

Molim vas pripazite, da pisma naslovljena na mene idu via Švicarska. Neka naime idu preko Njemačke.

U potpunosti se slažem s Vama: moramo čekati. Zasada. Samo mi još nije potpuno jasno, kako dugo.

Ravnodušnost svijeta veća je no 1914. Čovjeka više ne dira povreda i ubijanje ljudskosti. I 1914. su se na sve strane trudili bestijalnost objasniti humanim razlozima i izgovorima.

No danas je tako, da bestijalnost jednostavno opremimo bestijalnim objašnjenjima, koja su još užasnija od same bestijalnosti.

I ništa se ne pomiče, na cijelom svijetu. Mislim: u svijetu pisaca, bez obzira na vječnog ekscentrika Gidea, koji je, u najnovije vrijeme komunist, ovdje održao neuspješni smiješni sastanak za snobove i internacionalno činovništvo; osim Židova u Americi i Engleskoj, koje samo zabrinjava antisemitizam, mali segment iz velikog kruga bestijalnosti.

Jasno Vam je: u onoj mjeri, u kojoj se bolesna živina tipa Goeringa razlikuje od još uvijek u području ljudskosti prisutnog Vilima II.: u toj se mjeri, otprilike, razlikuje 1933. od 1914.

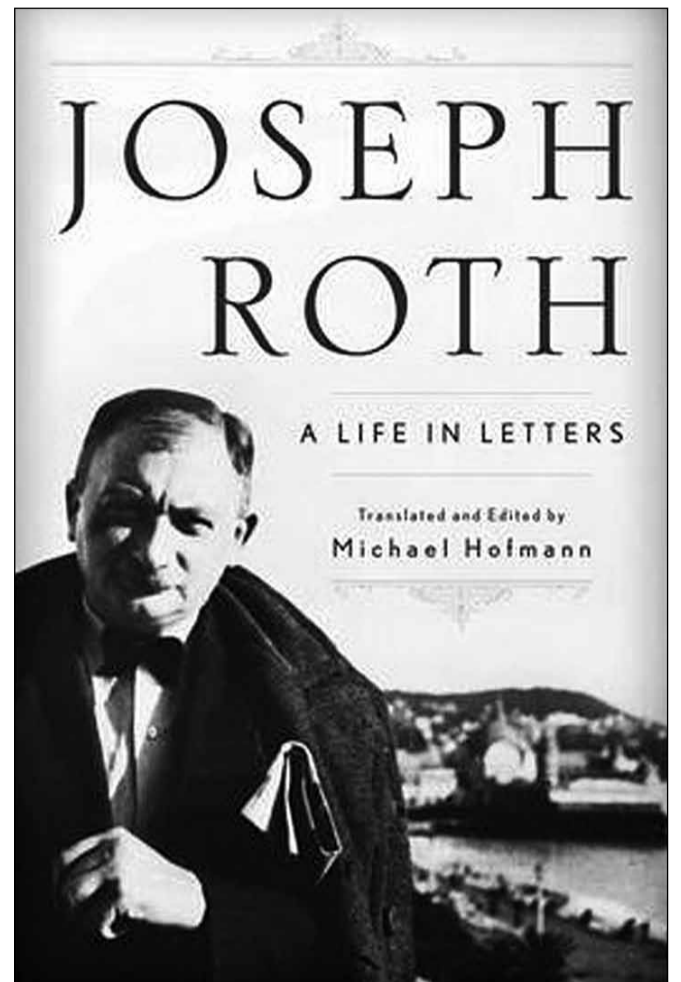
Jasno je, da bedaci rade gluposti, beštije bestijalnosti, poremećeni lude radnje: sve samoubilačko djelovanje.

No nije jasno, kad će isto tako bolesna i smušena okolina prepoznati glupost, bestijalnost i ludilo.

O tome se radi. Pa se pitam, kad dolazi vrijeme, u kojem je naša dužnost svijet riječima odvojiti od bolesnih, kako se i on ne bi zarazio.

Bojim se, da je zapravo već prekasno.

Bojim se, da ću se naći u položaju, kad ću morati poželjeti što je moguće brzi rat.

Što se židovskoga u nama tiče: slažem se s Vama, da ne smijemo pobuditi privid da marimo samo za Židove i za ništa drugo.

No pri tome moramo uvijek znati, da svojstvo da smo Židovi, nikoga ne oslobađa dužnosti krenuti u prve bojne redove, podjednako kao i svakog savjesnog Nežidova.

A tu postoji određena točka, u kojoj plemstvo izaziva povredu dužnosti i povrh svega uopće ne pomaže. Jer za živine s druge strane ostajemo jednostavno opasne židovske svinje.

Mi smo kao Židovi bili protiv rata i ja sam kao Židov bio u ratu. Imamo mnogo prijatelja. Obojica. Nismo se izgubili u nekoj međuetapi.

I na bojnopolju humanosti, mogli bismo reći, ima etapnih Židova.

Takvi ne smijemo postati.

Nikada nisam precijenio tragiku židovstva, posebice ne sada, kad je već tragično biti čestit čovjek.

Niskost je onih drugih: vidjeti Židova. Nije u redu da svojom suzdržanošću previše potvrđujemo argument glupih životinja.

Kao vojnik i časnik nisam bio Židov. Kao njemački pisac također nisam Židov. (U smislu, u kojem sada govorimo.)

Bojim se, da postoji trenutak, u kojem je židovska suzdržanost samo reakcija taktičnog Židova na besramnost ne-taktičnih.

A onda su jedna i druga besmislene i štetne.

Imamo – kao što sam Vam već rekao – obvezu prema Voltaireu, Herderu, Goetheu, Nietzscheu, kao i prema Mojsiju i njegovim židovskim očevima.

Iz toga proizlazi obveza:

Spasiti život kad da ugrožavaju beštije i o tome pisati.

Ne predavati se pred onim, što brzopleto nazivamo sudbinom.

I «umiješati se», boriti se, čim nastupi pravi trenutak.

Pitanje je, neće li veoma brzo biti tu.

Uvijek srdačno, Vaš odani

Joseph Roth.

Pismo br. 80. Joseph Roth Stefanu Zweigu

(*Hotelski restoran, Foyot, Pariz, 6. travnja 1933.*)

Dragi cijenjeni prijatelju,

Istinito je ono o čemu sam Vam već pisao: naše knjige su u Trećem carstvu onemogućene. Čak nas ni ne oglašavaju. Ni u knjižarskim burzovnim novinama. Knjižari će nas odbijati. SA jurišne postrojbe će razbiti izloge. Kod rasnog teoretičara Günthera predstavlja Vaša slika tipičnog semita. S tim ljudima nema kompromisa. Čuvajte se! Primite savjet! Čovjeku život (poznajete li sudbinu Rotterovih u Lichtensteinu) ni u Salzburgu nije siguran, ukoliko se odvažite izaći. Nemojte se ni s kim družiti. Pomirite se s time, da je 40 milijuna Goebbelsovih poslušnika daleko od toga, da razli-

kuje Vas, Thomasa Manna, Arnolda Zweiga, Tucholskog i mene. Cijelo naše životno djelo – u zemaljskog smislu – bilo je uzaludno. Neće Vas zamijeniti jer se zovete Zweig, nego zato jer ste Židov, kulturni boljševik, pacifist, civilizacijski literat, liberal. Svaka nada je besmislena. Ova “nacionalna obnova” brza prema krajnjoj mahnitosti.

Uvijek srdačno Vaš stari

Joseph Roth

Svatko, ako danas djeluje u Njemačkoj je BEŠTIJA.

Pismo br. 103. Joseph Roth Stefanu Zweigu (Rapperswil, utorak, 7. studenog 1933.)

Dragi poštovani prijatelju,

Sigurno me mnogo toga dijeli od Feuchtwangera. No samo ono, što može dijeliti ljude. A prije svega, bez iznimke, od onih koji javno djeluju za Njemačku, s Njemačkom, u Njemačkoj, dijeli me upravo ono, što razdvaja čovjeka od životinje. Protiv smrdljivih hijena, protiv ispljuvaka pakla, čak je i moj stari neprijatelj Tucholsky moj suborac. Pa kad bi ‘Zbirka’* i tisuću puta imala krivo: protiv Goebbelsa, protiv ubojica, protiv sramotitelja Njemačke i njemačkog jezika, protiv tih smrdljivih Lutherovih prdaca ima čak i ‘Zbirka’ pravo. Mislim, da je Klaus Mann, s kojim se sigurno ne slažem, dao dostojan odgovor na Vaša pisma njemačkim nakladnicima: pismo Romaina Rollanda u najnovijem broju ‘Zbirke’.

Rolland ima pravo. Pošten se čovjek ni pod kojim okolnostima ne smije bojati ‘politike’. U književnosti imamo brojne velike primjere. Oholost je htjeti biti bolji olimpijac od Hugoa i Zole. No priznajem, da je stvar temperamenta, hoće li se čovjek umiješati ili ne. No biti lojalan ovoj bandi ubojica i kukavica, lažljivaca i budala, bezumnika i vjerolomnika, oskrvnitelja, nasilnika i drumskih razbojnika: to je neshvatljivo. Prepustite ludo poštovanje ‘vlasti’ broji od 60 milijuna glupih Hendersona ili Macdonaldsa, socijalistima, političarima bankrota. Ako mi istinu ne vidimo i također se ne zgražamo na prđenje: ta tko će onda vidjeti istinu? Čujem Vaš prigovor: mi smo Židovi. Iako je i meni moja glava predragocjena, da bih njome uzalud ili čak po druge štetno jurišao na zid, ne uviđam, zašto bih na temelju svoje krvi bio oslobođen služenja u ratu i borbe u pozadini. Ne! Samo životinje, poput onih tamo, predbacivat će mi moju krv. Ostajem u rovu. Ne smijem pitati, što ljudi misle o tome. Ja sam čovjek i borim se protiv životinja za ljude. Neka glupani kažu što ih volja. Pravedna stvar je jača od argumenta protiv mojeg židovstva.

Vaš drugi prigovor – podcjenjujem protivnika. Ah! Bojim se, da ga Vi precjenjujete. Ma kako svijet bio glup: ova kloaka, koja je trenutačno prisutna u Njemačkoj, neće svijetu trajno naškoditi. To je borba na život i smrt između europske kulture i Pruske. Zar to zbilja ne vidite? Što se mene tiče nemojte se prikloniti niti jednoj strani. Sačuvajte mene radi – meni neobjašnjivo – poštovanje pred onim, što nazivate ‘elementarno-nacionalnim’ ili slično. No preklinjem Vas, prestanite pokušavati s Njemačkom se stalno povezivati ma i najtanjim nitima. Ne obazirite se na izdavača Insela. Svatko je, potpuno svejedno tko je ili je prije bio, ako danas djeluje u Njemačkoj BEŠTIJA.

Prije ste demantirali, da ste Vi Arnold Zweig. Demantirate svakom vezom s Njemačkom da ste Vi Stefan Zweig. (To su riječi jedne Vaše čitateljice.)

Možete mnogo izgubiti – ne samo osobnu čast, već i onu literarnu – svjetski poznatu čast. Tisućama, koji o Njemačkoj misle kao ja, ne kao Vi, bili ste potporanji, vjera. U ratu ste stajali na strani Romaina Rollanda.

Sada, kad je gore nego u ratu, iz obzira pišete nakladniku Inselu.* To je, kao kad biste tijekom rata pisali kapetanu glavnog stožera – samo zato, jer bi mu staro prijateljstvo s Vama moglo naškoditi – Vi ‘u osnovi’ uopće niste protivnik rata.

Trenutak odluke ne leži samo u tome, da pristajemo uz čovjeka a protiv Njemačke, nego i u tome, da svakom prijatelju moramo reći istinu. Stoga Vam je kazujem - a vjerujte mi, hitnja me sili na svečani ton, koji mi je mučan -: među nama dvojicom bit će ponor tako dugo, dok Vi IZNUTRA definitivno ne raskrstite s Njemačkom današnjice. Milije bi mi bilo, da se cijelom težinom svog imena borite protiv toga. Ukoliko to ne možete: barem štitite. Nemojte pisati izdavaču, ovome ili onome. Kako biste adresata poštedjeli ‘neugodnosti’. Dovoljno ste pametni da znadete, da je danas vlasnik Insela isto tako državni funkcionar, kao i državna služba. Morali ste stoga znati, da Vaše pismo ne može ostati osobno. Ta svaki je obični njemački državljani dupelizni namještenik države; a kamoli ne izdavač Insel, ili Fischer. (Svima njima želim konclorog.)

Vaš stari prijatelj

Joseph Roth

(Srijeda, 8. studenoga 1933.)

Dragi prijatelju, ponovno čitam pismo što sam Vam ga jučer napisao. Kako bi nestala svaka sumnja: nisam Vam pisao u alkoholiziranom stanju. Pijem praktički još samo bijelo vino. Savršeno sam trijezan, nemojte ni trenutak, molim, posumnjati u to.

No nemojte ni posumnjati u to, da sam Vaš prijatelj. Ako mojoj molbi i ne udovoljavate i ne možete prekinuti veze s Njemačkom, ja ostajem Vaš prijatelj i uvijek ću Vas braniti, gdje god ću moći.

Osim toga mi je jasno, da je s moje strane pomalo drsko, da Vam dolazim s pravilima suzdržljivosti. Oprostite mi. Mislim, da sam sprtljao vlastiti život. No vjerujem, da mogu sagledati život svojeg bližnjeg. Mislim, da imam pravo, što se Vas tiče.

Ostanite vjerni slici koju imam o Vama.

Preklinjem Vas još jednom: sačuvajte svoje DOSTOJANSTVO!

Vaš stari

Joseph Roth

Pismo br.127. Joseph Roth Stefanu Zweigu

(Hotel Beauvau, 4, Rue Beauvau, Marseille, 22. lipnja 1934.)

Dragi, mili prijatelju, možda Vam neće biti lako – a i neugodno – slušati o svim ludim potezima koje sam učinio od Vašeg odlaska iz Pariza – pod utjecajem najodurnijih događaja. Znam, kako malo treba velikom umu da se odazove maloj zabludi. No usprkos toga Vas molim da mi vjerujete, kao razumnoj osobi koja ima ekscese ludila, ali ih kontrolira, te kao savjesnog prijatelja koji Vam to piše samo u trenucima svoje bistrine. Ponižavao sam se i omalovažavao. Posuđivao sam novac na krajnje nemogućim mjestima. Pritom sam se prezirao i proklinjao. No sve je poteklo od toga, da nikad u svom životu nisam iza sebe imao sigurnu materijalnu fazu, bez računa, bez ušteđevine. Ništa, ništa osim akontacija – izdaci, akontacije, predumci, i dok nije bilo Trećeg Rajha, nakladnik. (A sve sam dugove u Njemačkoj platilo.) Dok ste bili u Parizu, dug je iznosio samo 2000 franaka. U međuvremenu je narastao na nasilnih, hitnih, groznih 11.000. Osjećam potrebu pokazati Vam se potpuno nag, onakav kakav sam, dragi prijatelju. Vi me ne možete strože osuditi no što to sam činim. I Vas zlorabim, s očajnim egoističnim pravom čovjeka koji ugrožava najboljeg prijatelja, kad se pri utapanju grčevito hvata za svojeg spasitelja. Ne nalazim druge slike, zbilja! Ako me nešto može ispričati u Vašim i mojim vlastitim - vjerojatno ipak obzirnim - očima, to je: radim, svaki dan, i da sam ovdje, u Marseilleu, napisao tri napola dobre novele, od 35-40 stranica. Početkom listopada moram predati roman, od kojeg je napisana tek trećina. Ne mogu se više

Jede Freundschaft ist mir verderblich (Svako prijateljstvo mi je kvarljivo). Joseph Roth und Stefan Zweig. Prepiska 1927.-1938. Wallstein Verlag, Göttingen 2011. 624 str.

izvući. Mjesecima, već mjesecima davi me uže oko vrata – a da se još nisam zadavio, leži u tome, da mi uvijek novo jedan dobar čovjek dopušta, ugurati jedan prst između uže i mog vrata. A odmah potom se uže ponovno zateže. A s tim užetom oko vrata radim 6-8 sati dnevno. Kad biste znali koje sam obveze preuzeo, ismijali biste me. Ali, dragi prijatelju, moram se izvući, jednom za svagda, popuštanje tog uže je besmisleno, treba mi ga skinuti. Ah, molim, trebam do konca kolovoza 12.000 franaka, možda će mi ih dati kakav engleski nakladnik! Možda, možda! Radim, ne mogu više od toga, samo raditi, ne mogu više! Molim, molim, nemojte me napustiti! Nemojte mi ništa zamjeriti! Zamislite si, da već ležim na smrtnoj postelji. Oprostite mi sve! Nisam ništa popio, dok Vam ovo pišem. Potpuno sam trijezan.

Srdačno Vas grlim, Vaš

J.R.

Ne izmišljajte sofizme – rakija nas ponižava

Pismo br. 132. Stefan Zweig Josephu Rothu (odlomak pisma)

(London, sredina srpnja 1934.)

Preklinjem Vas, nemojte ništa poduzimati u tom stanju, ne šalžite pisma, a da ih prije toga ne pokažete kojem prijatelju. Previše ste uzrujani. Nemojte uopće slati telegrame, kao da telegram još uopće nije izumljen. Ne postizete učinak koji želite, već si nanosite štetu. To Vas gura u pozadinu, jer se svugdje osjeća Vaše nestrpljenje, Vaše Nečučekati i Vaše Nemogućekati. Preklinjem Vas: smirite se! Nemojte piti. Antikrist su alkohol i novac, ne jedno kino. Ne kradete si svoju sjenu, već sami postajete sjena, svoja vlastita suprotnost preko pića – molim Vas, prijatelju, prihvatite konačno moju ponudu, da se četiri tjedna liječite i to pod strogim neumoljivim nadzorom.

Stefan Zweig

Pismo br. 189. Stefan Zweig Josephu Rothu

(Hotel Westminster, Promenade des Anglais, Nica, 21. siječnja 1936.)

Dnevna porcija alkohola se mora smanjiti. Vidim to na sebi, kojem je nikotin bio neophodan baš kao i Vama rakija, da voljom možemo nešto postići. Moramo Vam stoga (u Vašem interesu) nametnuti alkoholna ograničenja. Proklinjat ćete nas i nazivati huljama, ali to je zbog Vas potrebno. Mi sami ne možemo zaustaviti Vaš slom, Vi nam morate pomoći. Morate se uklopiti u plan, ne smijete (bez obzira na zdravlje) prekoračiti određeni iznos za alkohol – već i stoga, jer je nemoralno za taj bučkuriš platiti više no što treba normalnoj obitelji. Dragi prijatelju, molim, nemojte uvijek optuživati vrijeme i zloću ljudi, već priznajte, da ste sami krivi za svoje stanje te nam pomognite, da i mi možemo Vama pomoći. Ne izmišljajte sofizme, da nas rakija čini plemenitima, mudrima i produktivnima – ona nas ponižava. Kako želite živjeti (hvala bogu), morate sada napeti mišiće. Iza mene je osam najgorih dana nepušenja (inače dnevno 12 teških cigara!) – danas konačno popušta pritisak a ja se osjećam kao nakon ispiranja crijeva lako i rasterećeno. Moje mi odricanje daje pravo od Vas tražiti umjerenost ili barem smanjenje porcije. A prije svega, završite roman, kako biste se mogli odmoriti.

Pismo br.218. Joseph Roth Stefanu Zweigu

(Hotel Eden, Warmoesstraat 24, Amsterdam, 29. svibnja 1936.)

Sada, što sada? Otići k Vojsci spasa; u samostan? Nemam više ništa, osim Vašeg obećanja. A i Vi ste samo čovjek, pretrpan, preopterećen čovjek, Vi ćete otputovati, zaboraviti nesretnika. Vi ste mi pomogli, imam još Vaših 20 guldena, ali sam od njih već 8 dužan. Snizio sam danas cijenu sobe na 1 gulden, ali više ne mogu. Sada moram piti vino, ne više rakiju, već je tjednima ne pijem. Moja soba izgleda poput lijesa: ali boca vina stoji 2 guldena. Imam još 2 odijela, 6 košulja, maramice si sam perem. Ali košulje ne mogu glačati. Izgledam užasno propalo. Potpuno sam mrtav, u 4 tjedna, a trebam život osigurati za barem 4 mjeseca.

Srdačno Vaš

Joseph Roth

Pismo br.249. Stefan Zweig Josephu Rothu

(London, 25. rujna 1937.)

Dragi Roth, zašto, zašto ste odmah povrijeđeni – zar se ne obrušavaju dovoljno na nas, već moramo međusobno kesiti zube, iako...Moja me pogrešivost tako obuzela, da nemam snage osporavati ista drugo. Ne, moj prijatelju, nikakvi

članci sada – za nas bi bilo najpametnije da nam u Šangaju ili Madridu plinska bomba zamete svaki trag i tako možda spasi nekog s više životnog poleta. Bio sam u Parizu samo 1½ dana, osim Masereela i Ernsta Weissa nisam vidio nikoga, samo nekoliko prekrasnih slika i sad moram raditi. Ova 37. godina je loša za mene, sve me hvata vrazjim kandžama, pola kože mi je oderano a živci su ogoljeni, ali nastavljam raditi, napredovao bih i bolje, da nema obiteljskih i inih stvari koje me koče i iziskuju dvostruko više energije. Nemojte zaboraviti, da sam prešao 55 godina i da sam uz neprekidne ratne godine katkada umoran – upravo sam pobjegao na drugu stranu da se čvrsto prihvatim za pisajući stol, naše jedino uporište. A kakvu potrebu za razgovorom s Vama imam, to ni ne slutite, upravo sam od jednog “prijatelja” primio udarac duboko u utrobu i osjećam žuč u ustima, no samo sam stisnuo zube. Bilo bi bitno, da smo jednom dulje skupa, pa ako sada zajedničko djelovanje diktatora neće izazvati planirani koncentrični napad na Rusiju (prvo boljševici, onda demokrati, tako je to izvedeno i 33.), ako dakle ostane samo opsjenarski mir, onda ću u siječnju na mjesec dana u Pariz; potreba za prijateljima je veća no ikad, a tamo je još nekolicina, pa bi bilo divno da i Vi dođete onamo! Čovjek mora opet jednom u razgovorima udisati intenzivni zrak, uzdizati se i krijepti: vrijeme ludila nam nameće previše toga. Toscanini je u zadnji čas morao ostatu u Gasteinu, viđam ga ovdje; uvijek me potrese, kako on, koji ima najveće “uspjehe” svijeta, umjesto da u njima egoistično uživa, pati zbog svega što se dešava – no, moj će roman možda reći nešto i o patnjama iz samilosti. Ne, Roth, ne otvrdnuti na okrutnost vremena, to znači da odobravate, da pojačavate! Ne postati ratoboran, ne nemilosrdan, jer nemilosrdni trijumfiraju svojom brutalnošću – treba ih opovrgnuti time što smo drukčiji, dati se prezirati radi svojih slabosti umjesto da se odričemo vlastite prirode. Roth, nemojte biti ogorčeni, trebamo vas, jer je vrijeme, ma koliko krvi popilo, veoma anemično glede duhovne snage. Čuvajte se! I ostanimo zajedno, mi malobrojni! Vaš

St. Z.

Pismo br. 250. Joseph Roth Stefanu Zweigu

(Grand Hotel Cosmopolite, 5-6. Place Rogier, Bruxelles, 8. listopada 1937.)

Dragi prijatelju, Vaše pismo već danima uz mnoge papire u džepu tlači moje srce i nailazi na barem jednako snažni protutlak. Možda nas dvojica razgovaramo različitim jezicima, pa se ne razumijemo. No ipak moram pokušati biti Vam razumljiviji.

Jasno je da me vrijeđa, da me niste vidjeli – a ta uvrijeđenost je u ovom slučaju najmanja stvar. Kako? Brat Vam je na putu a Vi nemate vremena? “Morate” vidjeti Toscaninija? Zašto “morate”? Mene morate vidjeti. Ne Toscaninija! I niste badava prožeti svojom pogrešivošću. Jer Vam Vaš glas savjesti govori, što krivo radite. A njegov je glas jači od Vašeg razuma i badava se protiv njega borite, i ako s tom borbom ne prestanete, nikada, nikada nećete imati mira. Ne mogu to razumjeti: čovjek čezne za prijateljem, a “mora” se sresti s dirigentom!

Slutim, da ste jako zdvojni

Pismo br. 259. Stefan Zweig Josephu Rothu

(49, Hallam Street, London, W.1, početak siječnja 1938.)

Odmah nakon Vašeg pisma.

Moj dragi, uistinu sam užasnut Vašim pismom: rukopis je zbilja bio bolestan a atmosferski već dugo slutim, da ste

Stefan Zweig u njujorškom tramvaju 1941.

Je li tu riječ o Josephu Rothu?

Sve što sam čitajući realističke romane jedva vjerovao da postoji smucalo se i guralo u malim krčmama i kavanama što su mi ih pokazivali, a što bi neki čovjek bio na lošijem glasu, to je veća bila moja želja da ga osobno upoznam. Ta osobita sklonost ili radoznalost glede ljudi u nevolji pratila me čitavog života; čak i u godinama kad bi se već pristojilo birati društvo, prijatelji su me često korili što se družim s takvim amoralnim, nepouzdanim i doista kompromitirajućim ljudima. Možda su okružje pouzdanosti iz kojeg sam dolazio i činjenica da sam se i sam do izvjesne mjere osjećao opterećenim kompleksom „sigurnosti“ bili razlogom da su me uvijek oduševljavali svi oni koji su rasipno, pa čak gotovo prezirno postupali i sa svojim životom i sa svojim vremenom, i sa svojim novcem i sa svojim zdravljem, a i s vlastitim dobrim glasom.

Stefan Zweig, Jučerašnji svijet, odlomak

jako zdvojni (možda i više od mene, u kojem ovo vrijeme kad našim zakletim neprijateljima sve uspijeva, pobuđuje silan bijes). Mogu li štogod učiniti za Vas? To je tako teško, jer ništa ne znam o Vama. Zar mi ni dobra Keunica ne može pisati o Vama – ne znate, kako (bez obzira na Vaš stav prema meni) visim na Vama i zapravo sam trajno zabrinut za Vas. Možda sada ipak dođem u Pariz, zapravo sam prvo htio ići u Lisabon, u Estoril i tamo raditi na najmirnijoj obali Rivijere. Onaj je roman u osnovnim crtama određen, jednom već i napisan, sad je na drugom stupnju. No još mi mnogo manjka, u dijalogu, u jeziku. Radit ću, umoran kako već jesam, dulje na tome no što sam mislio i tu se divim Vašoj udarnoj snazi – jasno, Vi ste oko 15 godina mlađi i to kakvih godina! Dragi moj, ja tu brbljam, no iz tog možete vidjeti moju potrebu, da opet jednom budemo zajedno, da se do kraja izrazim, no prije svega da čujem o Vama, o Vašim radovima. Baš ništa ne znam

o Vama a ne želim Vas izgubiti, pogađa me, kad se onda neočekivano pojavi knjiga, s kojom ste se, moj prijatelju, borili godinu dana a ja o tome nemam pojma, ja sam posljednji koji to saznaje a nekoć sam bio ponosan da sam najbliža, najpouzdanija osoba.

Molim štedite se. Koristi li Vam Pariz? Ne bi li jug bio bolji za Vas? Ah, pitam, a znam, da mi više nećete odgovoriti. Ali ipak pitam ili, važnije, moje srce čezne za Vama. Najsrdačnije Vaš stari

St. Z.

Pismo br. 264. Joseph Roth Stefanu Zweigu

(18. Rue de Tournon, Pariz, 16. srpnja 1938.)

Dragi prijatelju Stefane Zweigu, nemate pojma o alkoholu, kad govorite o “alkoholnom ropstvu”. Prije bismo mogli govoriti o alkoholnoj oštini sluha. Ljubazno Vas molim da priloženo pismo (niže umetnuto: meni ne odgovara ni jedan Amerikanac! Mrski su mi) sami pošaljete američkom izdavaču – i ako Vam nije teško, uz popratno pismo. Treba mi odmah poslati ugovor – sigurno ću završiti za tjedan dana – pa imam novac za 4 tjedna.

Hoćete li biti tako ljubazni?

Srdačna hvala! Srdačno Vaš stari

Joseph Roth

Prevela s njemačkog Jasna Križaj

* Zbirka/Die Sammlung, književni mjesečnik, prvi broj tiskan je u rujnu 1933 u Amsterdamu, povezivao je utjecajne njemačke pisce koji su pobjegli iz Njemačke pred Hitlerovim režimom. Časopis Die Sammlung/Zbirka pokrenuo je Klaus Mann koji ge je uređivao do 1933 do 1935. U njemu su obavljivali I nenjmečki oisci, npr. Aldous Huxley i Jean Cocteau.

* Insel Verlag, njemačka nakladnička kuća, osnovana 1901 u Leipzigu. Insel je bio Zweigov nakladnik, ali nakon Hitlerova dolaska na vlast, od sredine 1930-tih Zweig se našao na popisu zabranjenih atora čija djela Insel više nije objavljivao.

Dva velika svjedoka svoje epohe

Piše Viktor Žmegač

Stefan Zweig i Joseph Roth bili su, po društvenoj pripadnosti, osobnosti i književnim intencijama, tolike raznovrsne ličnosti da ih je povezivala samo činjenica da su bili austrijski Židovi, obojica liberalnih i kozmopolitskih uvjerenja. Židovstvo je za njih bilo prije svega kultura duha, a ne vjera. Njihovo dopisivanje bit će lakše shvatljivo ako se osvrnemo na njihove životne putove. Bećanin Zweig, sin industrijalca, rođen 1881. godine, mogao je svoju egzistenciju, gotovo sve do njezina kraja, slobodno oblikovati u skladu sa svojim talentima i sklonostima. Poslije studija germanistike i romanistike u Beču i Berlinu postao je već prvim književnim radovima ugledan autor u krugu bečkih pisaca koji su u literarnu povijest ušli kao pripadnici skupine *Wiener Moderne*, čiji su najistaknutiji reprezentanti potjecali iz židovskih obitelji (Karl Kraus, Arthur Schnitzler, Felix Salten, Richard Beer-Hofmann). I genijalni pjesnik i libretist Richarda Straussa Hugo von Hofmannsthal bio je s očeve

strane židovskog podrijetla. Pradjed, koji je bio predsjednik Židovske općine u Beču, zvao se Isaac Löw Hofmann. Put je vodio u više austrijsko društvo pa i do nobilitacije u idućim naraštajima. Treba imati na umu da je cijela bečka kultura oko 1900. i u ranom dvadesetom stoljeću nezamisliva bez židovskog udjela. Taj “jučerašnji svijet” (kako glasi naslov Zweigove najbolje knjige, njegove autobiografije) svagdje je u svijetu i današnjica, jer je on jedva predočiv bez Sigmunda Freuda, Gustava Mahlera, Ludwiga Wittgensteina i Maxa Reinhardta.

U tom ambijentu treba zamisliti Zweigovu duhovnost. Pisac je vjerovao u postojanost sklada razuma i osjećaja, harmoniju za koje se moraju zalagati stvaralačke i uzorne ličnosti. Ugledao se, iz galerije prošlosti, u Erazma Rotterdamskoga, a iz kruga suvremenika, u Romaina Rollanda. U tim velikim braniteljima slobode mišljenja i ideje humanosti napisao je monografije, knjige koje su vrlo dojmljivi

portreti - a ujedno i svojevrsni autoportreti. Zweig je znatan dio života proveo u Salzburgu, gradu što ga je neobično volio. Ondje su u dvadesetim godinama djelovali Hofmannsthal i Reinhardt, utemeljitelji Salzburških Svećanih igara. Nacizam je Zweiga nagnao u emigraciju, isprva u London te zatim u Južnu Ameriku, gdje je u Petropolisu, blizu Ria de Janeira, skršen i očajan zbog rata i propasti domovine, Austrije, godine 1942. pošao sa svojom suprugom Lottom dragovoljno u smrt.

U Salzburgu nastala su skoro sva njegova zrela književna djela: zbirke novela (na primjer *Amok* i *Stranputice osjećaja*), roman *Nestrpljivo srce* te takozvane romansirane biografije, u kojima se povijesna građa uzajamno prožimlje s maštom pripovjedača kojega privlači duh, ozračje i kolorit nekoga historijskog razdoblja europske prošlosti. Zanimale su ga prije svega karakterno složene ili protuslovne ličnosti, osobe poput francuskog političkog djelatnika iz Napoleo-

nova doba Josepha Fouchéa, škotske kraljice Marije Stuart i portugalskog pomorca Magellana. Tim knjigama stekao je svjetski ugled.

Znao je iskazati psihološki interes za životne sudbine, šarolikost historijskih zbivanja i značenje prijelomnih epoha. Panoramske prikaze umio je oživjeti sugestivnim dočaravanjem ambijentalnih pojedinosti. Pokraj života napisao je već spomenuto djelo *Die Welt von gestern*, objavljeno posmrtno u Stockholmu 1942. godine. To je duboko dojmljiv i pronicljiv pogled na nedavnu prošlost sa životopisnog motrišta, prikaz duha i atmosfere toga tako markantnog razdoblja. U psihološkom, kulturnopovijesnom i kroničarskom pogledu ta je knjiga među vrhunskim svjedočanstvima epohe.

Ne treba zaboraviti spomenuti kulturološki produbljene eseje o književnicima koji su obilježili, svaki na svoj način, neko stilsko ili misaono opredjeljenje. Osobito su karakteristični ogledi o Balzacu, Dostojevskom, Tolstoju, Kleistu i Nietzscheu. Duševne predispozicije, povijesni položaj, neobične sudbine, stvaralačke i misaone komponente - to su i u tim djelima Zweigove središnje teme. Znakovit je piščev postupak književne analize u raščlanjivanju likova iz francuskih i ruskih romana ili Kleistovih drama, jer književni likovi, kaže Zweig, najviše govore o karakternim osobinama samih autora. I Freud se snažno dojmio našeg autora, pa mu je posvetio opsežan esej u (kod nas neprevedenoj) knjizi *Die Heilung durch den Geist* - u slobodnom prijevodu *Duh kao lijek*. Pogled na hrvatsko prevoditeljstvo pokazuje da je Zweigovo stvaralaštvo kod nas tako glasno odjeknulo kao i u većini zemalja svijeta. Prevedena su gotovo sva djela, u razdoblju od 1933. godine (*Amok*) do naših dana.

Velik je nedostatak što je naša čitateljska javnost mnogo slabije upoznata s djelima Josepha Rotha, iako je prema strogo književnim mjerilima njegova prozna umjetnost znatno višega ranga. Doduše, zastupljen je pojedinim ključnim djelima, poput romana *Die Rebellion* (1924), *Hiob* (1930) i *Radetzkyarsch* (1932). Ti su romani prevedeni dosta kasno, između 1960. i 1996.

Spomenuo sam da su Rothova i Zweigova životna iskustva skoro oprečna. Primijeni li se kao mjerilo ono što se naziva srećom u životu, usporedba ispada u korist bečko-salzburškog autora. Dok je Zweig mogao živjeti uglavnom bezbrižno, ustrajno predan književnom radu, koji ga je ispunjavao zadovoljstvom, Rotha su pratila teška iskustva. Potekao je iz skromno situirane židovske obitelji, koja je živjela blizu gradića Brodya, koji se tada nalazio na krajnjem istoku austrijske Galicije, nedaleko od ruske granice. Povijest toga kraja, koji je bio domovina mnogih aškenaskih Židova njemačkoga jezičnog izraza, treba imati na umu zbog dojmova što ih je Roth stekao u djetinjstvu i mladosti, ali i zbog razumijevanja nekih središnjih motiva u autorovim djelima. Od dvadesetak romana i pripovijesti, koji tvore piščev narativni dio opusa, većina obuhvaća ambijente istočne Galicije. Krajevi djetinjstva ostali su svakako nezaboravni. Poslije mature u Brodyu nekako je smogao novaca za studij (germanistike i filozofije) u Lavovu (tada Lemberg) i Beču. Prvi svjetski rat onemogućio je nastavak studija te je dvadesetogodišnjak, vojni dragovoljac, postao austrijski časnik. Zarobljen na istočnom bojištu, dospio je u zapadne sibirске predjele. I ta je biografska epizoda postala narativni motiv. U poratnim godinama živio je kao novinar i beletrist neprestano pod jarmom materijalnih briga, nemirno, skoro gonjeno, boraveći kao dopisnik velikih njemačkih novina u mnogim europskim gradovima i zemljama, no pretežno ipak u Berlinu i Parizu. Novinske reportaže pisao je najčešće u vlakovima i kolodvorskim lokalima, dok je pripovjedna proza nastajala uglavnom za kavanskim stolovima. (O tome je autentično pisao Rothov prijatelj Hermann Kesten, njemački Židov, u svojoj duhovitoj povijesti literature nastale u europskim kavanama: *Dichter im Café*, 1959). Putujući u godinama od 1922. do 1933. od Berlina do Tirane, od Pariza do Moskve, dočaravao je neposredno iskustvo reportažnim stilom visokih dometa. Po sažetom, ironijski obojenom diskursu Roth je donekle srodan svom suvremeniku Egonu Erwinu Kischu, reportažnom praškom piscu njemačkoga jezičnog izraza.

Jedan od istaknutih motiva korespondencije sa Zweigom Rothove su novčane brige, izazvane dijelom teškom bolešću njegove supruge.

Primoran da prijatelje i znance zamoli za novčanu pomoć, Roth se obraćao i Zweigu. Veza između njih bila je povremena; poznavali su se na temelju uzajamne lektire. Bizarna je igra slučaja u okolnosti da razlika u imovinskom stanju donekle podsjeća na književno-stilske razlike. Dok se Zweig često služio opulentnom, gotovo "luksuznom" dikcijom, Roth je bio suveren majstor ogoljeloga, škrtooga jezičnog izraza, virtuoz stila prožetoga diskretnom ironijom.

U misaonom pogledu, Zweig je zastupao kontinuitet svojih nazora, dok je Rothov stvaralački put obilježen razvojem koji je vodio od vrlo kritičkih, uvjetno rečeno lijevih pogleda na stanje društva do konzervativnih (no nikada reakcionarnih) shvaćanja. Prijelom se može utvrditi u duhu koji prožima romane i novele napisane otprilike u razdoblju između godine 1930. i 1939. To je doba romana *Hiob* (1930), *Radetzkyarsch* (1932), *Die Kapuzinergruft* (1938) i *Die Geschichte von der 1002. Nacht* (1939). Objavljivanje posljednjeg djela uopće, novele *Die Legende vom heiligen Trinker* (1939), dakle priče o "svetom pijancu", autor nije dočekao. Ta pripovijest ima vrlo znakovit naslov. I Roth je naime svoj život dokončao svojevrsnim samoubojstvom. Bio je "pijanac iz očaja" kako su govorili njegovi prijatelji i znanci u emigraciji, među kojima je bio i "demokratski habsburgovac" Otto, koji je preminuo u Njemačkoj prije nekoliko godina. Veliki pripovjedač umro je, slomljen, tek četrdeset i pet godina star, u bolničkom odjelu za uboge u Parizu. Njegov konzervativizam posljednjih godina temeljio se na uvjerenju da je propast Habsburške monarhije, na koju je uvijek pomišljao sa sjetom, ujedno i propast svijeta u kojemu Židovi nisu bili izloženi progonima.

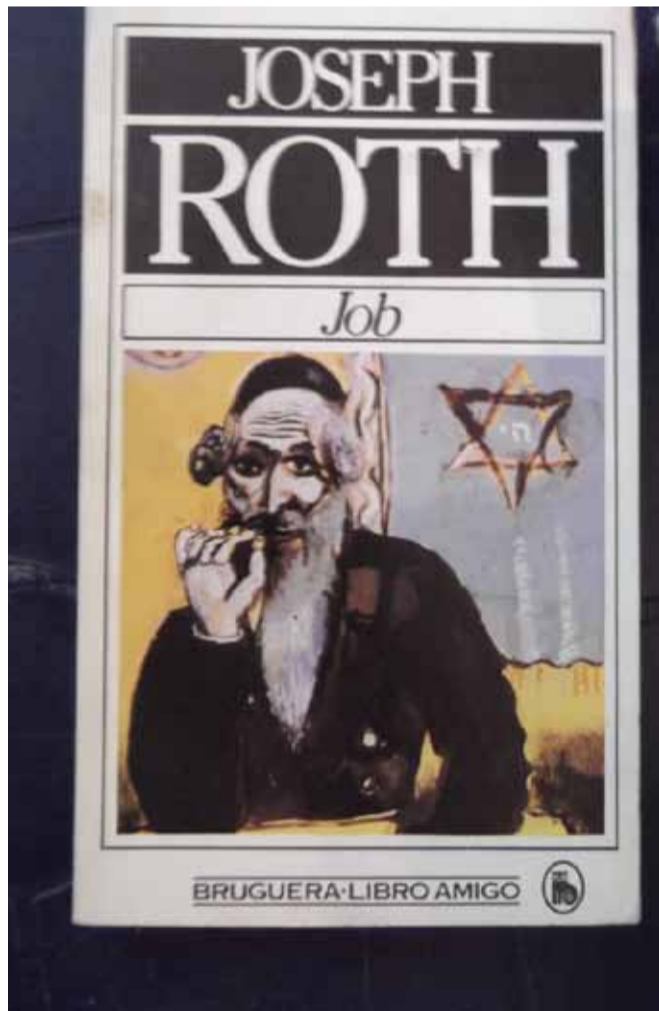
Joseph Roth

Zweigovi portreti posvećeni su životu poznatih povijesnih ličnosti. U shvaćanju književnih likova, Roth se pak bitno razlikuje od svoga suvremenika. Njegovi su pripovjedni likovi mahom "mali ljudi", koji od prosječnih odudaraju po tome što su im sudbine teže, zamršenije, gorče. Najdojmljivi je primjer roman *Hiob* (*Job*, preveden 1996). To je izvanredno narativno djelo koje bi se, paradoksalno, moglo nazvati realističkom legendom, ispričanom na način koji spaja biblijsko-legendarni ton s modernim lakonizmom, ali i lirskom osjećajnošću. Budući da je fabula romana posve prožeta židovskim životnim iskustvima, osvrnut ću se sažeto na tok radnje. Zbivanje je usredotočeno na sudbinu "priprosta čovjeka" ("eines einfachen Mannes"). Mendel Singer, učitelj u jednom mjestu u istočnoj Galiciji (dakle Rothova zavičaja), teško prehranjuje svoju obitelj. A jednog dana sručuje se na njega, poput na biblijskog Joba, jedna nesreća za drugom. Sklonivši se za Prvoga svjetskog rata uspješnom sinu u Ameriku, doživljava slom obitelji: jedan sin pogiba kao američki vojnik, a drugi pak kao ruski, žena mu umire, kći gubi razum, a najmlađem sinu, Menuhimu, koji je od djetinjstva bio bolestan, gubi se u zavičaju svaki trag. Singer doživljava, kao i njegov biblijski predak, duboku duševnu krizu. Paralelu s biblijskim čudima autor povlači do kraja. Obrat nastupa kad Singer u gostu prepoznaje sina Menuhima, koji je ("Čudnih li putova sudbine") u međuvremenu postao slavan glazbeni virtuoz istočnih i zapadnih zemalja.

Uvod u posljednja djela, a ujedno i anticipirajuća sinteza, autorov je najpoznatiji roman, u kojemu se vedra koračnica posvećena austrijskom feldmaršalu Radetzkomu u svijest čitatelja naposljetku pretvara u žalobnu koračnicu. Glazbeno djelo povezuje živote triju generacija jedne porodice u posljednjih šezdesetak godina Dunavske monarhije - tvorevine u kojoj Roth spoznaje neizbježiva protuslovlja, čeznući u isti mah za utopijskim mogućnostima mnogonacionalne zajednice. (Taj je roman preveden kod nas prvi put 1960. godine.)

U takvoj retrospektivi zadružuju se Zweigovi i Rothovi pogledi: "jučerašnji svijet" nije se mogao spasiti, ali je zaslužio iskrenu sjetu i pravednu prosudu.

Akademik prof. dr. Viktor Žmegač je germanist međunarodnog ugleda, do umirovljenja 1999. redoviti profesor njemačke književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, sada profesor emeritus. Dobitnik brojnih hrvatskih i inozemnih nagrada. Posljednjih deset godina objavio je zapažene knjige "Od Bacha do Bauhauasa" (2006), "Majstori europske glazbe" (2009), "Filozof igra nogomet" (2011).

Slom Kakanije* u dvjesto prizora

Sto godina nakon što je napisano kolosalno djelo austrijskog pisca Karla Krausa Posljednji dani čovječanstva, razorno razobličavanje k.u.k.monarhije i militarizma u razdoblju Prvog svjetskog rata, odnedavno je dostupno i na hrvatskom jeziku

Zahvaljujući prevoditelju Seadu Muhamedagiću i nakladničkoj kući *Disput* tragedija *Posljednji dani čovječanstva* bečkog književnika Karla Krausa, ambiciozno i nadasve opsežno uprizorenje I svjetskog rata, u pet činova na 650 stranica, odnedavno je dostupno i na hrvatskom jeziku. Karl Kraus (1874-1936), bečki intelektualac, satiričar, novinar, esejist, pjesnik i dramski pisac, središnja figura bečkog

intelektualnog života na prijelazu stoljeća i do svoje smrti pred Drugi svjetski rat, gotovo četiri desetljeća bio je izdavač i najčešće jedini autor satiričnog društveno kritičkog časopisa *Die Fackel* (*Baklja*) u kojem je ubojito podvrgavao kritici društveni nemoral, a ponajprije novinare i pisce. U veljači 1936, kad su već prohitlerovske bande divljale po Beču, nakon što je objavljen posljednji broj *Baklje*, u mraku

na ulici srušio ga je biciklist (moguće namjerno), a samo četiri mjeseca kasnije Kraus je umro od moždanog udara.

Dosad je taj tekst, jezično vrlo zahtjevan, zakučast, prepun aluzija i asocijacija, igre riječima i pojmovima, pravog žongliranja jezikom, bio dohvatljiv uglavnom samo školovanim germanistima, a i u prijevodu ga nije baš jednostavno čitati, te i povrh brojnih dodatnih objašnjenja na margi-

nama valja nerijetko posegnuti za leksikonima (odnosno internetom) da bi se shvatio smisao pojedinih pasusa.

To je monumentalni kolaž bez uobičajene radnje, literarnog zapleta i raspjeta, složen od preko 200 prizora, kraćih i duljih, u kojima se tijekom četiri ratne godine pojavljuje cijelo mnoštvo (njih ukupno 750) što stvarnih što fiktivnih likova. Prema Krausovim vlastitim riječima u uvodniku, „radnja koja odvodi u stotinu prizora i paklenih krugova neizvediva je, rascjepkana i bez junaka, a zamišljena je za kazalište na Marsu“. Pisati ovo štivo Kraus je počeo potkraj 1914, te je pojedine scene objavljivao u ratnim brojevima *Baklje*, a glavninu teksta tek u prosincu 1918 i tijekom 1919. Kao knjiga *Posljednji dani čovječanstva* pojavili su se tek 1922. Ali kad su poznati kazališni režiseri Max Reinhardt, odnosno Erwin Piscator 1930-tih htjeli postaviti djelo na scenu, Karl Kraus ih je odbio. Obilježavanje 100-godišnjice početka Prvog svjetskog rata svakako je zaslužno što je ovaj tekst već pomalo u zaborav potonulog pisca Karla Krausa ponovno postao vrlo aktualan, iako je i ranije bilo raznih pokušaja njegovog postavljanja na scenu, npr. 1999. u bivšem podmorničkom bunkeru kraj Bremena (u kojem su za vrijeme Drugog svjetskog rata prisilno radili logoraši), a iste je godine nekoliko epizoda kao radio drama emitirano na Trećem programu BBC-ja. U suradnji s bečkim Burgtheatrom vrlo ambiciozno, ali po sudu kritičara ne baš uspješno, *Posljednji dani čovječanstva* uprizoreni su 2014, u četiri i po satnoj verziji, na svečanim igrama u Salzburgu.

Prvi prizor prvog čina događa se ljetnje blagdanske večeri 1914. na korzu na bečkom Ringu, na uglu kod legendarnog Sirka - za k.u.k. monarhije najčuvenijem bečkom javnom sastajalištu - kamo dotrči prodavač novina, posebnog izdanja *Neue Freie Presse* i viče: „Krvavi čin u Sarajevu. Počinitelj Srrrrriiiii!“; a Šetač svojoj ženi kaže: „Fala bogu nije Čifut“. U posljednjem prizoru petog čina horizont je prekriven oblacima dima, pojavljuju se hijene koje imaju ljudska lica i sklupčane pred leševima govore desno i lijevo, u njihove uši, a Gospodar hijena prolazi kroz špalir ranjenika i mrtvaca, prosjaka i prosjakinja, djece koja prose, članova Gornjeg doma, pедера, drolja, varalica, žicara, švercera, bludnica, članova Glavnog stožera, ratnih profitera, animiranih dama, novinara...i čuje se Glas Božji: „Ja to nisam htio“.

U međuvremenu nižu se najrazličitije situacije ratne svakodnevice tijekom četiri ratne godine. No, rijetki su prizori koji se događaju na samom ratištu. Stvarni ratni užas Kraus otkriva u ponašanju ljudi koji su našli načina („sredili su si to“), da ostanu u pozadini, u licemjerju i bezobzirnosti pripadnika društvene elite, prijetvornosti crkve, snishodljivosti uglednih pisaca, ratnohuškačkim člancima novinara, ciničnosti novinskih urednika, šupljem patosu, laganju, korupciji, u ratnom profiterstvu i pohlepi.

„Najnevjerovatnija djela o kojima se ovdje izvještava“, piše Karl Kraus u uvodu, doista su se dogodila; samo sam slikao ono što su činili. Najnevjerovatniji razgovori koji se ovdje vode bili su doslovce izgovoreni; najzvučnije su izmišljotine citati. Ništa nisam izmislio“. Više od trećine teksta su citati iz novina, dnevnih vojnih zapovijedi, proklamacija, sudskih presuda, novinskih društvenih kronika. Slom jedne cijele epohe Kraus prepoznaje u sitnicama, kao što je npr. do u najmanju pojedino precizna besmislena direktiva o salutiranju koju vojni komandant čita ranjenicima u bolnici: „Svakiom pretpostavljenom i višem ima se učiniti propisano iskazivanje počasti kad se ovaj nađe na ne više od 30 koraka od podređenoga ili nižega. Isto se ima učiniti neusiljenim podizanjem desne ruke prema glavi...Tko, šake okrenute s unutarnjom površinom sa strane desnog oka prema licu tako da vršci skupljenih prstiju dodirnu šilt pokrivala za glavu (kod kapa bez šilta rub kape) ne podigne neusiljeno desnu ruku do glave, može na to biti prisiljen!“

Ili kao što su do apsurdna su smiješne i glupave, zapravo iritantne, scene kao npr. svečano otvorenje rova u zabavnom parku u kojem provincijski glumci pred dužnosnicima, velikodostojnicima i novinskim reporterima izvode vježbe pucanja i koji „štovanoj publici treba vjerno predočiti život u pravom rovu“, te ga se preporučuje domoljubnoj ratnoj skrbi. Ili domoljubne preokupacije pripadnica društvene elite koje djeci poklanjaju slikovnice s naslovima kao „Igramo se svjetskog rata“ ili „Podjela plijena“, ili uskršnje jaje koje se zove „Ruska smrt“, a u kojemu, kad se protrese, Rusi padaju u blato. Ili, kad revni volonteri „egzekutivnog komiteta lige za generalni bojkot stranih riječi“ čiste jelovnike u restoranima od neprijateljskih tuđica, pa se *entrecote s holandskim sosom* preimenuje u *dupli komad govedske slabobočine na vojskovođin način sa zaprekama uz nizozemski umak*.

Ili, kad sakristan pokazuje publici posvetni dar za hodočasničku crkvu koji su darovala dva vojnika: krunicu čiji se koralji sastoje od talijanskih šrapnelskih kuglica, mate-

rijal za lančić potječe od bodljikave žice, križ je izrezan od provodnog prstena eksplodirane talijanske granate i ima tri talijanska puščana metka kao privjeske, a Krist je napravljen od šrapnelske krhotine. Uto će zazvoniti crkveno zvono pa sakristan još kaže da je to zadnji put, jer će sad zvono skinuti da bi ga izlili u top. „Mi Bogu dajemo što je carevo, a caru što je Božje. Međusobno si pomažemo kako možemo.“

Stalno iznova na sceni se u paru pojavljuju i međusobno razgovaraju Optimist i Gundalo odnosno Pretplatnik i Domoljub, koji podsjećaju na likove pučkog kazališta ili iz kabareta (Optimist je mali i okrugli, Gundalo mršav i visok). Gundalo, kroz čija usta u prvom licu zapravo progovara sam autor Karl Kraus, neprekidno kontrira Optimistu i iznosi svoja razmišljanja o ratu i svemu u vezi s njim. Prijetvornost i cinizam vape do neba kad Domoljub u dijalogu s Pretplatnikom govori o „finom tonu za kojim posežemo čak spram neprijatelja koji su ipak najveća bagaža na Božjoj zemlji“, a Pretplatnik (misli se na pretplatnika lista *Neue Freie Presse*) se cinično nadovezuje: „A prije svega smo za razliku od njih uvijek humani. *Presse* je na primjer u uvodniku mislio čak i na ribe i morske životinje u Jadranu, da će sad imati dobra vremena, jer za žderanje dobivaju tako mnogo talijanskih leševa. Pa to je već zbilja humanost do tjerana do vrhunca, da se u ova ogrubjela vremena, kad čak i ljudi moraju patiti od gladi, još misli na ribe i morske životinje u Jadranu.“ Ili kad Optimist primjećuje kako „nema nijednog vojničkog posmrtnog slova u kojemu se ne bi govorilo o tome da je vojniku bilo darovano da umre smrću za domovinu, i ne pojavljuje se nijedna osmrtnica u kojoj i najskromniji pojedinca...ne bi do stanovite mjere ponosno obzario da je njegov sin umro herojskom smrću“, a Gundalo citira *Neue Freie Presse* koji je objavio vijest da je „jedna bavorska princeza čestitala nekom rođaku povodom herojske smrti njegovog sina“.

U usta Gundalo Kraus stavlja i svoja razmišljanja o caru i monarhiji, u odnosu na koje je, kako rat protiče, sve neraspoloženiji: „Ta je lemurska država tijekom sedam desetljeća pružala svijetu izložak toaletne stolice kaširane kao prijestolje na kojoj se razbaškarila legendarna trajnost jednog neprisućnoga. O njemu (caru) *in persona* znam samo to da je bio osrednji i ukočen u kalupima. On je oduvijek znao samo to da njegov krvnik označuje posljednjeg, jedinog i istinskog čuvara centralne vlasti. Kao njen svijetli, nasmijsani simbol u punom kavanarskom dostojanstvu i svjetosudačkoj udobnosti stoji on tu, daleko udaljen od oholosti i od slabosti, jer mi nećemo trebati nikakve suce, ali svakako jednog krvnika.“

Užasnuti su ga sadizam i krvoločnost austrijske službene ratno huškačke propagande nakon pogubljenja talijanskog patriota i nacionalnog heroja Cesare Batistija kojega su Austrijanci u srpnju 1916. zarobili i objesili u Batistijevu rodnom gradu Trentu. Nakon prvog pokušaja vješanja puklo je uže pa su ga vješali dvaput te snimili prizor vješanja za propagandnu razglednicu. „Osobito je to lice krvnika“, upozorava Kraus. „Bečkog krvnika koji na raglednici što pokazuje mrtvog Batistija drži svoje šape na glavi pogubljenoga, trijumfalni kumir zadovoljene udobnosti što se zove „Svoji smo“. Nacerena lica civila i onih čiji je zadnji posjed njihova čast gusto se tiskaju oko trupla samo da svi dođu na razglednicu.“

Gdje god može, Kraus se izruguje ratnom pjesništvu, pa tako Gundalo kaže: „Ta zvijer sadašnjosti, kako god udobno poseže za smrtnosnim strojem, također poseže za stihom, hoteci ga glorificirati... Ovo doba koje bi trebalo žrtvovati kao kužnu epohu okomilo se i na svetinje svoje izbliljedjele kulture kako bi paradijom njene posvete likovalo nad trijumfom svoje nečovječnosti. Bezočnost dosjetke koja označuje pobjedu onog smjera koji je započeo tiskanjem citata iz klasika na toaletnom papiru nadmašuje sve što nam je u vezi s raščovječnjem pokazala misaona pozadina ovog rata.“

Višestruko mu je na zubu njemački car Wilhelm II, te austrijski pisac Hans Müller, autor feljtona *Njemačka ustaje* iz 1914. u kojemu Wilhelma II. pjesnički veliča („Vječno će mi nezaboravni ostati sati u ljetno podne kad su muškarci i žene u kraljevskoj katedrali došli pred oltar da zazovu boga njemačkog oružja. Na koru katedrale sjedi car, upravno, držeći šljem u ruci. Njemu do nogu crno more vjernika što se talasaju, orgulje silno trešte...A onda bacim pogled na cara Wilhelma koji kao u neopisivu preobilju uzbuđenosti spušta blijedo lice, duboko dolje, a potresni mu zvuci nabiru čelo...“ (III.čin, prizor 9) No pošteđeni nisu ostali ni Franz Werfel, Roda Roda ili Richard Dehmel npr. koji je „štekatanje strojnica nazvao muzikom sfera“, pa čak ni Hugo von Hofmansthal, kojeg je također bilo obuzelo ratno oduševljenje. „Da, u takvim (ratnim)vremenima svi su pjesnici upravo poneseni“, kaže Optimist, a Gundalo se nadovezuje: „...da posude riječ činu onih koji sramote stvoreni svijet.“

Na stup srama objesio je novinarku Alice Schalek, jedinu ženu koja je u Prvom svjetskom ratu od strane austrijskih vojnih vlasti bila službeno akreditirana kao ratna reporterica te izvješćivala s bojišta. Kraus joj se nesmiljeno sprda, doslovce ili parafrazirano citirajući njezino oduševljavanje ratnim prizorima („Ne stoji li tamo jednostavan čovjek koji je bezimen? Taj će mi jednostavnim riječima moći reći što spada u psihologiju rata.Njegov je zadatak potezati konopac na merzeru - naizgled puka služba, pa ipak...Stoji li on i duševno na visini ovog zadatka? Recite, dakle, kakve osjećaje imate kad potegnute konopac? (*Topnik začuđeno gleda*). Dakle, kakve spoznaje imate? Mislim reći što vi pritom mislite, kad ispalite merzer, pa vi si pritom ipak morate nešto misliti, što si vi dakle mislite?“) Ili, u prizoru kad u bombardiranom Beogradu novinarka susreće srpske žene koje se smiju i nude joj slatko: („Ono što me pak iznovice uzrujava jest to da grad čak nije bio ni popločen. Bit će da je to pripomoglo odluci da se sravnji sa zemljom. Nevoljko sam došla do uvjerenja da individualnsti nisu mogle stanovati u takvom gradu... Taj smijeh o čijem uzroku se ne mogu raspitati nagriža mi živce. Pitajte ih što osjećaju i zašto mi ona daje slatko.“)

Posebno na žulj Krausu je stao je Moritz Benedikt, glavni urednik i izdavač novina *Neue Freie Presse*, najutjecajnijih bečkih dnevnih novina, kojega Kraus naziva Gospodarom hijena. „On je samo odgovorni urednik svjetskog rata. On je samo novinski izdavač, pa ipak trijumfira nad našom duhovnom i čudorednom čašću. Samo njegova melodija odnijela je više žrtava od rata što ga je pobudila i razjarila.“ Kroz usta novinskog reportera Kraus citira uvodnik Moritza Benedikta u *Neue Freie Presse* iz srpnja 1914, uoči objave rata Srbiji: „S nepatvorenom muškošću Beč prima sudbinski tešku odluku. Zna li kako ću sažeti taj štimung? Taj se štimung dade sažeti ovim riječima: Daleko udaljeni od oholosti i od slabosti.“

Već u jeku rata, u prizorima koji slijede odmah jedan iza drugog, prvi je u Vatikanu, a drugi u redakciji *Neue Freie Presse*, čuje se prvo glas pape Benedikta XV koji se moli: „...Zaklinjemo Vas koji ste božanskom providnošću postavljeni za vladanje zaraćenim nacijama da konačno dovedete kraju to stravično ubijanje...Punina bogatstva kojima je Bog Stvoritelj opremio podčinjene Vam zemlje svakako Vam dopušta nastavak borbe. Ali pod kakvu cijenu? Neka na to odgovore tisuće mladih ljudskih života koji se svakodnevno gase na bojnim poljima...“ Na papu se nadovezuje drugi Benedikt, koji u redakciji diktira: „...A ribe, jastozi i morski pauci Jadrana već odavno nisu imali tako dobra vremena kao sada. Na južnom Jadranu pojeli su gotovo cijelu posadu Leona Gambette*. Stanovnici Srednjeg Jadrana žitak su našli u onim Talijanima što ih više nismo mogli spasiti s plovila Turbina, a na sjevernom Jadranu servira se za stanovnike mora sve bogatiji stol. Podmornici Meduza i dvama torpednim čamcima sada se već pridružila oklopnačica Amalfi. Uzorna kolekcija maritimne eksploatacije koja se do sada protezala na „maritimni sitnež“ zadobila je znatan prirast, pa tako gorči nego ikada mora biti Jadran čije dno sve više i više prekrivaju raspuknuti trupovi tali-

janskog brodovlja i ponad čijih plavih valova s Krasa struji zadah raspadanja palih osloboditelja.“

U Posljednjim časovima čovječanstva ne manjka poruge na račun ponašanja pojedinačnih Židova - gotovo svi pisci i novinari na koje se Kraus imenom i prezimenom okomio bili su Židovi - ali i poopćenih autoritativnih zaključaka o „židovsko kapitalističkom razaranju svijeta“, o „starim Hebrejima koji sebe smatraju dostojnima časti nacionalnog boga“, i o „tipično židovskim svojstvima“, štoviše poneki pasusi zvuče kao da su prepisani iz Protokola cionskih mudraca. Rođen u obitelji asimiliranih imućnih židovskih industrijalaca, kao pripadnik gornje srednje klase, osjećao se Bečaninom i Austrijancem i nipošto se nije identificirao s istočnoeuropskim Židovima iz Galicije, koji su u Beč stizali u kaftanima. Bio mu je stran i Herzlov cionizam za kojega je smatrao da vodi u zabludu, te pogoduje onima koji žele podjelu između Židova i nežidova. „Teško je i pretpostaviti da bi Židovi ovaj put u Obećanu zemlju stigli suhih nogu, jer jedno drugo Crveno more, socijaldemokracija, prepriječit će im put onamo“. Ismijavao je židovske uglednike koji se snishodljivo natječu u javnom iskazivanju podrške ratnim naporima, rabine koji drže domoljubne govore i šalju telegrame kraljevima i maršalima, kao i židovske gospođe koje se guraju u prvi red da ih se bolje vidi na raznim domoljubnim priredbama. No, je li Karl Kraus bio antisemit?

S tim u vezi citirat ću Marcela Reicha Ranickog (1920-2013), više od pola stoljeća najutjecajnijeg njemačkog literarnog arbitra, za kojega je u ovom kontekstu važno reći da su mu roditelji stradali u Treblinki, a on sam bio je u Varšavskom getu i rat preživio krijući se u Varšavi.

U intervjuu za Frankfurter Allgemeine Zeitung 2005. Ranicki o Karlu Krausu kaže: „Oni koji su njime zadivljeni slave ga kao genijalnog pisca i pjesnika, usamljenog misionara i suca koji presuđuje u svjetovima, vidovnjaka i proroka. Taština ovog pisca nije poznavala granica. Nije bio sposoban, a nije se niti trudio da sebe samog i svoje djelo i funkciju stavi od kritičku lupu. Nikad nije htio priznati niti jednu zabludu, niti korigirati svoje nazore od kojih mi se često dizala kosa na glavi. Bio je duhovit, ali tek rijetko uviđavan i razuman. Bio je oštrouman, ali ne i mudar, imao je smisla za dosjetku ali ne i za šalu. Bio je uvijek čvrsto uvjeren da njegova poruga i ironija pogađaju pravi cilj, te utoliko i agresivniji. No ono što uvijek nalazimo kod satiričara u svjetskoj literaturi, a to je samooironija, kod njega ćemo uzaludno tražiti.

Mržnja koja govori iz njegovih invektiva (uvreda, pogrdnih riječi, op.ur.) ima patološke crte. Iza Krausovih optuž-

bi nazire se nesvjesna samooptužba: da ne bi morao sam sebe prezirati, mrzio je i prezirao svoje neprijatelje. To je i pozadina koja može objasniti antisemitske elemente u njegovu djelu. Rođen kao Židov Karl Kraus je 1899. istupio iz židovske vjerske zajednice, a 1911. pristupio je katoličkoj crkvi. Međutim, već 1923. Istupio je opet iz katoličke crkve. Razlog: crkva je dopustila redatelju Maxu Reinhardt (kojega je Kraus prezirao) da u velikoj salburškoj sveučilišnoj crkvi izvede dramu Huga von Hoffmansthal.

Razumljivo je da Kraus u svom obračunavanju sa austrijskom ratnom euforijom nije štedio ni Židove. Neumoljivo im se rugao i karikirao ih. Međutim, ta njegova spisateljska razorna energija nije bila usmjerena, pored ostalih, i prema Židovima, nego su naprotiv upravo Židovi u prvom planu. Za svo zlo s djetinjastom borniranošću optuživao je štampu, pri čemu je manje kritizirao reakcionarne novine, a ponajprije liberalne listove koji su tada bili u židovskim rukama, a na prvom mjestu Neue Freie Presse, jer da su te novine neusporedivo inteligentnije a stoga i neusporedivo opasnije. Ratujući protiv njih ratovao je zapravo protiv onoga što je u njima smatrao karakteristično židovskim. No, Kraus je bio upravo ono čega se najviše gnušao i što je najviše napadao – on sam bio je židovski novinar. Njegovi su korijeni, priznavao on to ili ne, bili u židovstvu, u svijetu Starog zavjeta. To vrijedi jednako za njegov pravednički fanatizam kao i za njegovo vjerovanje u snagu riječi. Austrijskim antisemitima njegova je satira bila više nego dobrodošla. Židovska samomržnja u njegovim je tekstovima slavila svoje orgije. Tek kasnije, kad je Hitler već bio na vlasti u Njemačkoj, shvatio je i Kraus čemu je i sam pridonio svoj obol.

No, svakako je bio visokokvalitetni pisac.“

Prevoditelj Sead Muhemadagić vješto je obavio zaista težak posao. Kako sam navodi, na prijevodu je radio više od godinu dana. Poneke jezične kovanice, koje u početku čude, postaju shvatljive kad se zaviri u originalni njemački tekst. Nastojeći nam približiti jezičnu šarolikost, koja kod Krausa u pravilu nije sama sebi svrha, osebujni bečki dijalekt prevodio je služeći se kajkavskim narječjem, a za odsječni pruski njemački govor posegnuo je za ekavicom i srpskom štokavštinom. Malo je neobično, doduše, kad berlinska prostitutka kaže: „Slušaj bre, daš mi iljadarku da okujem Hindenburga?“, ali čitatelj se navikne.

Vlasta Kovač

(*Vlasta Kovač je novinarka, diplomirala je engleski i njemački jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, magi-*

Prizor vješanja talijanskog patriota Cesare Batistija u srpnju 1916. na austrijskoj propagandnoj razglednici

strirala iz Ekonomike turizma na Ekonomskom fakultetu. Tridesetak godina članica redakcije dnevnog lista Vjesnik, pisala u Vjesnikovim izdanjima Danas, Svijet, Vikend, a nakon 1991. u Privrednom vjesniku, časopisima Banka i Erasmus, te za Jewish Telegraphic Agency. Književne i druge prijevode i prikaze objavljivala u časopisu 15 dana i na Trećem programu Hrvatskog radija. Dugogodišnja urednica Ha-kola (ranije Biltena Židovske općine Zagreb), suradnica na projektu Židovski biografski leksikon, od 2015. glavna urednica Novog omanuta.)

* *Kakanija* - posprdni naziv za k.u.k.monarhiju

* *Léon Gambetta* zvala se oklopnača francuske mornarice koju je u Prvom svjetskom ratu 1915. u Jonskom moru potopila austrougarska podmornica, pri čemu su život izgubila 684 mornara

Bečka Ringstrasse bila je židovska

Izložba u bečkom Židovskom muzeju u povodu 150 godina postojanja bečke Ringstrasse podsjetila je da su tu reprezentativnu ulicu zvali i Židovski bulevar. Vlastita palača u Ringstrasse za Židove, koji do 1860 nisu smjeli posjedovati kuće, imala je simboličko značenje

Koliko puta sam sjedila u kavani Prückl na Stubenringu ili u Landtmannu pokraj Burgtheatra? I nisam uopće imala pojma o obitelji Gallia, dinastijama Auspitz i Lieben, židovskim graditeljima palača u kojima su se do dandanas održale poznate kavane? Isto toliko malo, koliko i o drugim židovskim bogatašima, koji su prvi omogućili imperijalni sjaj bečke Ringstrasse.

Ove godine Beč slavi s velikom pompom 150-godišnjicu postojanja ove prekomjerno široke, raskošne avenije oko centra grada, o kojoj sam dugo, kao i mnogi starosjedioci, imala pomiješane osjećaje. Ne postoji ni jedan stil u povijesti graditeljstva koji nije imitiran. Arhitektura antičkih svetišta kod Parlamenta, flamanska gotika kod Vijećnice, neorenesansa kod Neuer Hofburga, Sveučilišta i Muzeja, neobarok kod Burgtheatra.

Davno je palo u zaborav da je ova carska via triumphalis, jednom bila izgrađena uglavnom židovskim novcem. Izložbom „Ringstrasse - Židovski bulevar“, Židovski muzej prvi put na to podsjeća – i otvara potpuno drugi pogled na kakanjsku aveniju.

Kada je austrijska država po nalogu cara Franje Josipa ponudila na prodaju, po skupim cijenama, parcele oko središta grada, uglavnom je židovska elita bila ta koja je odlučno pristupila kupovini. S novo dodijeljenim pravom na kupovinu zemljišta, magnati uglja i tekstila kao i iz industrije čelika te bankari dobili su šansu da primjereno prezentiraju svoje gospodarsko značenje. A car je dobio novac koji je trebao za ostvarenje svojih impozantnih građevina.

A staro plemstvo? Ostalo je u starom gradu u svojim patiniranim, baroknim kućama koje je bilo teško zagrijati, po-

prijeko gledajući prema „Novom Beču“, koji se razvijao na Ringu s pseudo grčkim pilasterima, balkonima koji su se sijali poput zlata, obojenim frizovima – i modernim grijanjem, sanitarnim prostorijama i ubrzo električnom strujom, „svjetlom bogatih“.

No, vrijeme u kojem se asimilirano židovstvo moglo osjećati zaštićeno i „dobrodošlo“ trajalo je taman toliko koliko i jedan ljudski vijek. Nije joj poznato da i jedna jedina židovska obitelj, kaže Danielle Spera, voditeljica Židovskog muzeja, danas stanuje u nekoj od palača na Ringstrasse. Od „zlatnog vremena sigurnosti“, po Stefanu Zweigu, ostale su samo kamene ljuške.

Stojim ispred neobarokne palače s kupolom na Stubenringu broj 24, novijom građevinom na Ringstrasse sagrađenom 1903. Iza visokih prozora popularne kavane Prückel, u parteru vlada opuštenu popodnevnim mir: tiho zveckanje šalica, nekoliko ljudi čita novine...Na graditelja kuće podsjećaju samo prepletena mesingana slova „AG“ na jednom od sporednih ulaza: Adolf Gallia i njegova žena Ida.

Gallia su bili velika obitelj iz Moravske i Šlezije, koji su bogatstvo stekli kao direktori i odvjetnici austrijskog Gas-Glühlicht-Aktiengesellschaft, (Plin-Žarulje d.d.), ljubitelji umjetnosti i kultivirani. Rodbinu je portretirao Klimt. Najspektakularniji prostor u stanu mora da je bio Idin ovalni budoar koji se može zamisliti u klasičnom damskom stilu: posvuda unaokolo male fotelje i puff stolice, orijentalni divani, draperije i porculanske figurice (bric-à-brac).

Od 1916. godine imala je Ida jednog neprijatelja na vidiku sa ograde svog balkona. Na zelenoj površini – i još uvijek tamo stoji – spomenik bečkom gradonačelniku Karlu Lue-

Palača Ephrussi u Ringstrasse, donedavno sjedište tvrtke Casino Austria

geru, prethodniku hušakčkog Radau-antisemitizma*, koji je Beč nazvao „Veliki Jeruzalem“ u rukama „naroda koji je ubio Boga“ i koji je tvrdio, da će antisemitizam biti savršen do temelja tek „kada i posljednji Židov bude savršen do temelja“. Ida i Adolf Gallia su umrli prije nego što su se takva proricanja obistinila. Njihov nećak Louis, koji je imao odvjetničku kancelariju na Ringstrasse, uzeo je 1940. veronal. Nije više vidio niti jednu šansu da s vizom napusti nacističku Austriju.

Arthura Schnitzlera je svaki dan mama pratila u školu

Nekoliko blokova zgrada dalje prema zapadu nalazi se na Parkingu 18 nekadašnja židovska palača Przi Bram. Ispod

njenog klasicističkog prozorskog friza i niza jonskih pilastera "uselio," se sport modernog vremena: izložbeni salon Whirpoola i iznajmljivanje segwaya. Tu je živjela obitelj tvorničara Przibrama, čiji je sin Hans-Leo bio značajni zoolog. Proslavio ga je njegov vivarium u Prateru od 1903. godine, istraživački institut za eksperimentalnu biologiju. 1938. je istraživačka ustanova „arizirana“, a Hans-Leo Przibram je emigrirao u Nizozemsku. 1943. odatle je deportiran u Theresienstadt, gdje je umro od gladi.

Proljetno sunce oštro ocrtava svu složenost proćelja, užasne ljudske sudbine nisu ostavile nikakvog traga na njihovim svijetlim žbukama. Na Beethovenovu trgu ponosno se uzdiže neogotška strogoća Akademске gimnazije. Mnogi njeni nekadašnji židovski učenici poznati su i danas kao npr. Hugo von Hofmannsthal. Arthura Schnitzlera je svakodnevno pratila gospođa mama na putu do škole od stana u palači Biedermann na Burgringu 1.

Naravno, još se nije dalo ništa naslutiti o filijali McDonald's u poštovana vrijednoj palači Wertheim. Teško je zamisliti da je ovdje, gdje se danas burgeri i pečeni krumpiri mehanički bacaju na tanjure, pod kraj 18. stoljeća bio početak korza, nezaobilaznog rituala čitavog Beča - toute Vienne - kako se govorilo. Do poznatog „Sirk-Ecke“, ugla Sirk, nazvanog po jednom dućanu s kožom, na križanju Kärtner Ring/Opera, valjala se svakog podneva rijeka šuštećih svilenih sukanja i lelujavih šešira: gore - dole. Ljubim ruke. Konjanički oficiri susretali su dame iz polusvijeta u usko zažniranim čizmicama i kicoše u njihovim krupno kariranim hlačama. Također je „društvo prvog reda“, staro plemstvo, koje je nadmeno izlazilo iz svojih kočija, na korzu neminovno susretalo Gomperze i Liebense, Scheyse, Auspitze ili Ephrussije.

Iako su zbog svog gospodarskog uspjeha i dobrotvornih djelatnosti već odavno dobili plemićki status plemstva, ostali su „društvo drugog reda“.

Ostali su „društvo drugog reda“

Poput starog plemstva i oni su bili višestruko međusobno povezani rodbinskim vezama; umješnim ženidbama brinuli su se za povećanje bogatstva i strogu socijalnu kontrolu. Nakon što se teški bogataš Eduard von Todesco sredinom devetnaestog stoljeća vjenčao sa Sophie Gomperz, par je dao popularnom arhitektu Theophilu Hansenu sagraditi, odmah pored gradilišta Državne opere, jednu od najgrandioznijih privatnih kuća u Beču, koja se još danas tamo nalazi kao golemo florentinska palača. Pri tome je to bila, tipično za sve palače na Ringstrasse, kuća za iznajmljivanje više klase. Vlasnici su za sebe rezervirali „beletage“, često veličine oko 700 četvornih metara, s vlastitim impresivnim mramornim stepenicama koje su vodile do njihovog stana. Ostatak sa jednostavnijim stubištem bi se unosno iznajmljivao. U parteru jedne takve „palače za iznajmljivanje“ otvarale su se, nezamislivo za aristokratske gradske dvorce, trgovine i razni obrti. Tako je u palači Todesco, između ostalog, bio i jedan slastičar.

U muškom krilu nalazili su se radna soba gospodina, soba za bilijar i biblioteka, sobe sinova i njihovog odgojitelja. U ženskom traktu živjele su majka, kćerke, guvernante. Tu su svake sezone suradnici vodećih modnih salona dovlačili kataloge s najnovijim pariškim kreacijama: naravno da je Sophie von Todesco birala u svojoj kući haljine u kojima je predsjedavala u svom salonu.

U židovskom visokom društvu žena je bila odgovorna za sve što je lijepo, muž je mogao, bez daljnega, biti pomalo neotesano gundalo. Eduarda Todescoa bio je glas neobrazovanog genijalca za burzu, njegove nakaradne formulacije i pogrešna upotreba stranih riječi punile su posebnu satiričnu novinsku kolumnu Todesciana. Ali prilikom društvenih okupljanja nazvanih tableaux vivants, koja su se redovito inscenirala u balskoj dvorani obitelji Todesco, poslušno je sudjelovao. U raskošnim kostimima punim fantazije aranžirali su tada obitelj i prijatelji živuće slike prema, u to doba, omiljenim slikama: Die trauernden Juden im Exil/Tugujući

K. u. K. vojna parada u Ringstrasse

Židovi u egzilu ili Siesta am Hofe der Medici/Siesta na dvoru Medici. Jednoj takvoj zabavi, nazvanoj Hochzeitszug/Svadbena povorka, prisustvovao je i stalni gost domaćina Hugo von Hofmannsthal.

Idući dalje naprijed, prolazi se pokraj moćne zgrade Neuer Hofburg, s postraničnim pogledom na Heldenplatz/Trg heroja, koji se više nikada ne može zamisliti bez mase koja je 1938. oduševljeno slavila Hitlera, kroz rascvjetali Volksgarten/Narodni park. Pokraj Burgtheatra nalazi se palača Lieben-Auspitz, u kojoj se od 1873. nalazi kavana Landtmann. Tradicionalno bečko mjesto bez premca s visokim zastakljenim kavanskim salonom i nišama sa tapeciranim sjedištima.

Kod jednog za primjer suverenog kelnera naručujem kolač i „produženu“ i čitam, usred strogo muškog društva, u katalogu Židovskog muzeja o ponekad tužnom životu židovskih dama visokog društva. Za Annu, udatu von Lieben, kćerku Sophie Todesco, sobe iznad Landtmann kavane bile su zlatni kavez ispraznosti i dosade.

Na fotografiji izgleda kao mlada raskošna dama s istraživačkim pogledom, tamnih uvojaka s bujnom Sisi frizurom. Kao i carica pisala je melankolične pjesme, bila je odlična šahistkinja, matematičarka i crtačica. Sa svojim mužem Leopoldom, predsjednikom Komore bečke burze, imala je petero djece - za vrijeme trudnoće njene psihotične smetnje su uvijek bile blaže. Patila je od mnogih nedaća: histeričnih nemirnih stanja, depresije, neuralgičnih smetnji na licu, nesanice, i na kraju je još postala ovisnik o morfiju. Hofmannsthal ju je nazvao „instinktivna, osjećajna i poluluda“. Sigmund Freud, koji ju je godinama liječio, ovjekovječio ju je u svom radu Studien über Hysterie (Studije o histeriji) kao „Cäcilie M.“. Umrla je 1900. godine s nešto više od 50-godina od srca.

Nacističke horde su pljačkale palače

Anna von Lieben nije više doživjela kada su u tu, poštovanja vrijednu kuću, samo nekoliko godina kasnije, sa židovskom salon damom (salonnière) Bertom Zuckermandl uselio buntovnički duh mladih Beča. Cijela pojava „dvorske savjetnice“, kako su je nazivali u njenom krugu, simbolizirala je prekretnicu u ustajaloj, teškoj atmosferi osnivačkih godina. Umjesto korzeta nosila je slobodno padajuće haljine, u skladu s reformskim životnim nazorima, ludih uzoraka; crvene bujne kose uvijek neuredno zakvačene prema gore. Slobodnog duha, pacifistkinja, oduševljena novinarka, propagira-

la je, u vrlo čitanim liberalnim listovima, secesiju Klimta, Schielea, Kokoschke kao i moderna stremljenja u literaturi.

U svom ne tako velikom stanu udovice, u palači Lieben-Auspitz okupljala je određenih dana (jours fixes) cijelu kulturnu elitu Bečarog 20. stoljeća. Tu su bili Gustav Mahler i Otto Wagner, Schnitzler i Hofmannsthal, Max Reinhardt, Stefan Zweig, Franz Werfel, Josef Hoffmann i Gustav Klimt, Oskar Kokoschka i Egon Schiele, Peter Altenberg, Jakob Wassermann i Erwin Piscator. Deset do dvadeset uglavnom muških gostiju rado su se smještali oko dame salona na njenom ogromnom divanu, dok jednom, pod težinom autora Egona Friedella nije škripeći pokleknuo. Samo Karl Kraus nije podnosio Zuckerkandlovu, koja je u stvari bila neobuzdana tračerica. Zvao ju je „kulturna brbljavica“ i progonio ju je desetljećima u polemikama u svom časopisu Die Fackel/Baklja.

Treba li još naglasiti da je taj salon na Ringstrasse u velikom postotku bio židovski? Da je židovski ukus (gout juif) putem mecenatstva, narudžbi i znatijelnog interesa značajno pridonio cjelokupnom umjetničkom pravcu secesije, bečkim radionicama, progresivnoj literaturi, muzici, znanosti? Stefan Zweig je jasno rekao: „Devet desetina onoga što je svijet slavio kao bečka kultura (...), bilo je ono što je podupiralo bečko židovstvo, hranilo ili samo stvaralo (...). Oni su zapravo bili publika, oni su punili kazališta, koncerte, oni su kupovali knjige, slike, posjećivali izložbe.“

Nije im to dugo bilo omogućeno. Iz masivne neorenesansne zgrade Sveučilišta, čija se izgradnja isto tako može zahvaliti židovskom novcu, kao i Opere, Muzeja, Burgtheatra i Vijećnice, puhao je već dugo oštri, neprijateljski vjetar. Desno orijentirano studentsko udruženje i profesori sve su glasnije psovali zbog nepodnošljivog „požidovljavanja“

njihovog Alma Mater, židovske studente su premlaćivali i sprečavali da uđu u predavaonice - Sveučilište je bilo predvodnik antisemitske brutalnosti Prve Republike. Židovi iz Ringstrasse, koji su nakon Prvog svjetskog rata izgubili često velike dijelove svog imetka zbog ratnih kredita ili inflacije, nastojali su se više ne isticati. Britanski autor Edmund de Waal opisuje u svojoj obiteljskoj kronici Zec jantarnih očiju, kako su se njegovi preci skrivali u svojoj kući na Universitätsringu 14. Njegov prapradjed Victor von Ephrussi povukao se u zbirku inkunabula i povijesne knjige svoje biblioteke, a njegova žena, koja je voljela život, izgubila je svaki interes za ljubavnicima i pretjeranom kupovinom garderobe.

Palača Ephrussi je zastrašujuće veličine: masivni tornjevi na uglovima, teški kameni blokovi, dugački nizovi pilastera, daju joj auru neke vojarnje. Kada su 1938. godine nacističke horde pljačkale Beč, ni taj dinosaur iz osnivačkog perioda nije predstavljao neku zaštitu. U 24 sobe „beletage“ srušio se jedan cijeli kozmos. Edmund de Waal je to ovako opisao: roko-sekreter se uz lomljivu zaustavio u unutrašnjem dvorištu, srebrna soba, vitrine, trezori s nakitom su opljačkani, biblioteka je ispražnjena isto kao i židovi na kojima su visjele bezbrojne slike u zlatnim okvirima, orgija pljačke i uništavanja.

Victor Ephrussi i njegov mlađi sin su bili uhapšeni, mučeni i prisiljeni da potpišu odricanje od imovine. U palaču se uselio ured glavnog ideologa NS-a Alfred Rosenberg. Ephrussijevima je uspelo pobjeći iz Austrije. Kada je Victor Ephrussi ubrzo nakon završetka rata umro u engleskom egzilu, imao je još, na svežnju ključeva, ključice ormara svoje biblioteke u Beču.

Svoju zadnju etapu na Ringstrasse prolazim tramvajem. Duž Schottenringa, zatim tramvaj skreće desno na Dunavsko šetalište, dolazi do stražnje strane 5-6 kilometara dugog poligona oko središta grada, koja je u jednom stanju. Na Morzinplatzu nalazio se židovski hotel Metropol, u koji se bio smjestio Gestapo nakon Anschlusa. Danas tamo granitni spomenik podsjeća na žrtve mučenja i deportacije.

Pri povratku u Prückel razmišljam o Adolfu i Idi Gallia, kojima Beč može zahvaliti ovu dostojanstvenu građevinu na uglu i priželjkujem da antisemit Lueger, koji tamo, ispred prozora kavane, stoji u skamenjenoj patini, konačno padne sa svog postolja.

*Renate Just, Die Zeit
S njemačkog prevela Blaženka Vrdoljak-Šalamon*

LJUDI O KOJIMA SE GOVORI

Dora i Nigel

Sredinom listopada 2015. iz Londona je stigla vijest da je početkom tog mjeseca u 87-oj godini umrla slikarica Dora Holzhändler. Javio je to Sarajlija u Londonu Ognjen Tvrčković, koji je još prije više od godinu dana za *Novi omanut* napisao simpatičnu priču o Dori Holzhändler i Nigelu Kennedyju, dvoje umjetnika svjetskog ugleda, slikarici i violinistu, koji su se unatoč pola stoljeća razlike u godinama, našli i zblížili u stvaralaštvu. Tekst je ostao u ostavštini Branka Polića, no, iz broja u broj ostajao je neobjavljen kao višak, dok napokon vijest o Dorinoj smrti nije tu priču iznenadno ponovno aktualizirala...

Što spaja jednu od najvećih židovskih slikarica Doru Holzhändler, koja je zašla u deveto desetljeće života i jednog od najpopularnijih violinista današnjice Nigela Kennedyja, jedno pola vijeka mlađeg od nje? Odgovor glasi: zadnji CD ovog punkerskog Yehudi Menuhina kojeg je pod nazivom „Recital“ izdao prošle godine za uglednu etiketu „Sony Classical“ sa svojim (drugim po redu!) jazz kvintetom. A kako? Tako što je velika slikarica na njegov nagovor naslikala pet crteža koji su na naslovnici i u programskoj knjižici tog prekrasnog, nježnog CD-a.

Družim se sa oboje. Dora i njena obitelj na čelu sa kćeri Hepsibah, i samom sjajnom naivnom slikaricom (prekrasni floralne teme!) dio su našeg kruga godinama u Londonu, a Nigela, e njega i njegovu glazbu ne zna samo onaj tko je davno izgubio bubne opne!

Dora Holzändler je rođena u židovskoj obitelji u Parizu, poljskih je korijena, u Francuskoj se školovala (filozofija i jezici), a onda se pred naletom nacizma sklonila u Englesku. O njoj čitamo u izvršnoj monografiji Philipa Vanna (Lund Humphries Publishers, London, 1997), o njoj ćemo naći opsežnu jedinicu u sjajnoj „Svjetskoj enciklopediji naivne umjetnosti“ koju su svojedobno uredili Oto Bihačli-Merin i Nebojša-Bato Tomašević. Njene nježne, ali ponekad i grube slike kao da na najljepši način oslikavaju njenu turbulentnu i višeslojnu ličnost: ona rabi židovsku ikonografiju i nešto od mira kojeg donosi budizam, slika ljubavnike koji leže na crno-bijelim pločicama očito islamskog podrijetla, u njoj ćemo naći rabine neobičnog izgleda, vrlo često ženski lik je ona sama, slike su pune finih, filigranskih detalja; ponekad će se referirati i na zaostavštinu velikih židovskih slikara i pisaca, ona odlazi među ljude i slika svakodnevnih životnih situacija (tržnica, pekara, trgovina), često ćete je naći naslikanu kao majku koja se brine za svoju djecu (ima 3 kćeri!) - sve je kod nje cizelirano, sa upotrebom divnih boja, kao da odslikava njenu malešnu figuru. Njene ćemo slike naći u kolekcijama najvažnijih svjetskih glerija i muzeja, ona je oslikala i zastore u Židovskom kazalištu u Varšavi, izlagala u svim važnijim svjetskim izložbenim prostorima. I što je nazanimljivije, usprkos dubokoj starosti, pokazuje nevjerojatnu vitalnost, slika neprekidno i izlaže – nedavno njene su slike bile na samostalnoj izložbi u Tel Avivu! I još i ovo: njene slike dosežu visoke cijene, na njenim se londonskim izložbama (a na mnogima sam osobno bio nazočan!) redovito okuplja intelektualna krema odajući na taj način počast jednoj od velikih među nama.

A Nigel Kennedy? Rođeni Londončanin (rođen je 1956), zarana je svojim violinskim talentom privukao pažnju nekog drugog doli velikog Yehudi Menuhina koji ga je po-

Dora i Nigel

dučavao, da bi zatim otišao ravno na njujoršku Julliard školu te studij završio kod poznate Dorothy Delay. Onda je kosu obojao i napravio punk frizuru, snimio 1985. Elgarov violinski koncert koji ga je proslavio, te popularna Vivaldijeva „Četiri godišnja doba“ - sve za Sony Classical (snimku Vivaldija će prodati u preko 2 milijuna primjeraka), slijede njegove ekstrovertne izvedbe djela kako klasička poput Beethovena, Bacha, Brahmsa, Mendelssona, Sibeliusa ili Čajkovskog, tako i suvremene literature - svaki put dodajući tim izvedbama dio svoje neobične ličnosti. Što će još više doći do izričaja na koncertima koji su bili sve samo ne oni klasični, užogljani. Mladi slušaoci su ga slijedili po cijelom svijetu - postao je sveprisutan, obljubljen i rado slušan.

No, to nije sve. Kennedy se nije zadovoljavao time da izvodi poznata djela na svojoj skupocjenoj violini koju je 1732. godine izgradio kremonski graditelj Carlo Begonzi, nego će, slijedeći duhovne brazde svojih velikih prethodnika (uz njegovog Pigmaliiona Menuhina on ističe posebno francuskog jazz violinista Stéphane Grapellija) i kreće dalje u istraživanje raznih glazbenih žanrova, posebno klasičnog jazz-a i onoga što znamo pod nazivom *gypsy jazz*. Kako će se oženiti Poljakinjom iz Krakowa i dio svog vremena provoditi u tom gradu, on se povezuje sa tamošnjom snažnom lokalnom jazz scenom i formira svoj prvi jazz kvintet izvedeći klasične jazz standarde na način blizak velikim tradicionalnim jazz violinistima, pokazujući zavidno razumjevanje jazz idioma i otkrivajući na svojim koncertima tu muziku mladima. Potom je došla i tradicijska glazba, pa ona iz Indije i tako dalje. Nigel Kennedy je danas jedan od pionira tzv. crossover klasične

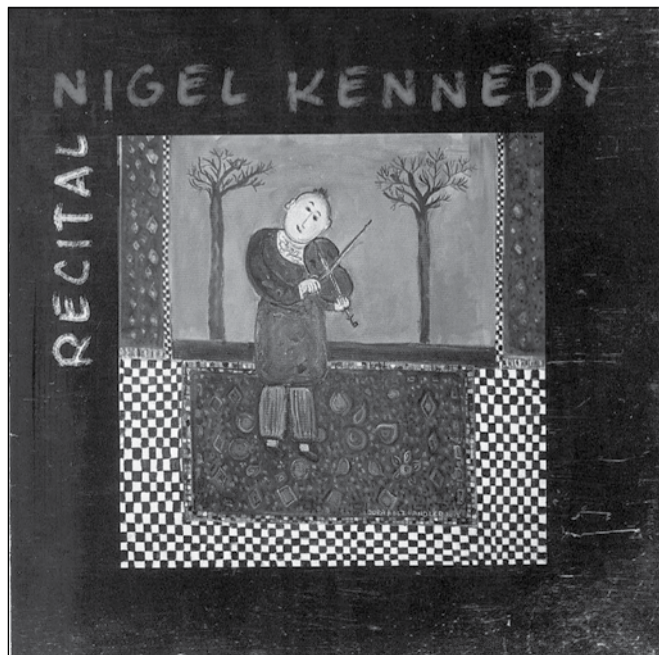
glazbe. A njegova će slava doći i do nas. Pa ćemo ga sresti i u najpoznatijim koncertnim dvoranama, ali i u jazz klubovima ili na pozornicama velikih jazz festivala, vrlo često udruženog na jednoj strani sa velikim orkestrima i slavnim dirigentima, na drugoj sa poznatim jazz zvijezdama poput Ron Cartera, Jack De Johnettea, Johna Etheridgea (engleski gitarist koji je svirao sa Grapellijem) i drugima. Šareno, nema što!

E sad taj se punkerski Menuhin udružio sa malenom, nježnom damom koja slika i starija je od njega više od pola stoljeća - kako, gdje, zašto? Prvo će sresti prije nekoliko godina njemačkog gitarista Rolfa Bussalbu i pozvati ga na suradnju, a taj je upravo stručnjak za Gipsy jazz; zatim će se tu naći i kontrabasist Yaron Stavi, njegov stari suradnik bubnar Krzysztof Dziedzic i violinistica/violistica Barbara Dziejwiecka. I to nakon što je savladao lekcije iz jazz-a od Duke Ellingtona i drugih prvaka dolazi nenadano oduševljenje glazbom koju je skladao veliki američki jazz pijanist Thomas „Fats“ Waller (1904-1943) i počeo je izvoditi na koncertima uporedno sa Bachom i drugim klasičnim skladbama. Pa se krajem 2012. odlučio da ih snimi na CD sa svojim novim (jazz) kvintetom. Pa su se na njoj našle četiri skladbe Fatsa Wallera, plus nešto njegovih originalnih tema, pa jedan prerađeni Bach, uz to i škotski narodni ples, a iznad svega i zanimljiva verzija velike jazz skladbe iz mape Dave Brubeck kvarteta „Tako Five“.

Kontrabasist Yaron Stavi je dodao i vlastitu skladbu „Helena's Honeysuckle“ koja se referira na čuvenu temu „Honeysuckle Rose“ Fatsa Wallera! Nju počinje citiranjem jedne rage koju je svirao sitarist Ravi Shankar - a sve potaknuto time što su ta dvojica glazbenih giganta u nekoliko tjedana otišla sa ovog svijeta; upravo u trenucima kad su snimali ovaj CD. Kontrabasist Yaron Stavi je dodao i vlastitu skladbu „Helena's Honeysuckle“ koja se referira na čuvenu temu „Honeysuckle Rose“ Fatsa Wallera! A Dora, otkuda ona u ovoj zgodnici? Prema pisanju relevantnog tiska (*Independent On Sunday*) i po njenom osobnom iskazu stvar je tekla ovako: na nekoj se od njenih izložbi u Londonu pojavio nitko drugi doli naš violinski maestro, jer se događala u blizini njegove kuće. Dora je opet njegove izvedbe slušala u više navrata ne znajući o kome se uopće radi. Pa joj je smjesta na um palo da nešto naslika za omot njegova novog CD-a „Recital“. Tako je nastalo šest slika, uključujući onu pod nazivom „Violinist“ za naslovnici, plus neobični, pomalo groteskni portreti ostalih glazbenika. I kao da te slike odslikavaju samu suštinu glazbe, njenu nekakvu starinskost, ali istodobno i odmaknutost od uobičajenih doživljaja što je to tradicija, sada data nekako u dosluhu i u komunikaciji sa suvremenom. Nigel će Kennedy za svoju slikaricu održati veliki koncert pred prepunim londonskim Barbicanom prošle godine, a sprema se da to ponovi i ove. Čudni su, ali i zanimljivi umjetnički putevi, zar ne?

Ognjen Tvrčković

(Ognjen Tvrčković, novinar je i muzikolog, rođen 1949. godine u Sarajevu. Bio glazbeni urednik na radio Sarajevu, kritičar u dnevnim novinama i tjednicima. Bio član Udruženja kompozitora BiH, danas član Hrvatskog društva skladatelja i Hrvatskog muzikološkog društva. Krajem 1992. godine teško povrijeđen u ratu, otišao na liječenje u Sloveniju, nakon ozdravljenja djelovao osam godina kao glazbeni kritik u ljubljanskom dnevniku „Delo“, a već deset godina stanovnik je Londona.)

LJUDI O KOJIMA SE GOVORI

Obitelj koja lovi naciste

Ovog listopada supružnici Serge i Beate Klarsfeld na svečanosti u Parizu imenovani su UNESCO-ovim ambasadorima i odati im je priznanje za životno djelo, „neumorno nastojanje da probude u društvima svijest o vlastitoj povijesnoj i moralnoj odgovornosti“ nakon Drugog svjetskog rata. Bračni par - Sergeu je danas 80, a njegovoj supruzi 76 godina – ubuduće će za obrazovnu agenciju UN raditi na prevenciji genocida. Još jedno, ne samo za njih posebno važno priznanje dobili su u srpnju ove godine: Njemačka im je dodijelila najviše državno odličje, Medalju za posebne zasluge za četiri desetljeća dug angažman na hvatanju i privođenju pravdi ratnih vojnih zločinaca.

Klarsfeldovi vode jedan od najneobičnijih obiteljskih poslova. Oni su lovci na naciste. Sedam desetljeća nakon završetka Drugog svjetskog rata još uvijek tragaju za pravdom koja bi sustigla suradnike francuske Vichyjevske vlade i koju očekuju žrtve i preživjeli svjedoci esesovskih ratnih zločina. Danas u Parizu, Serge i Beate Klarsfeld, možda najpoznatiji zbog svog otkrića Klause Barbieja, krvnika iz Lyona, priznaju da su dani njihova lova završili, ali posao cvate, jer su se latili dokumentiranja Holokausta u Francuskoj.

„Mi uvijek sve radimo zajedno“, kaže Serge Klarsfeld, koji se može pohvaliti da je priveo pravdi barem deset ratnih zločinaca i francuskih kolaboracionista. Kako kaže njegova žena Beate, četiri godine mlađa od njega: „Nije nam to teško. Zajedno sjedimo, radimo, igramo se.“ Na što Serge, koji nije uvijek poznat po svom osjećaju za humor, dodaje: „I spavamo zajedno. Ali to je poput ljudi koji, znate, imaju malu trgovinu, jedan prodaje, drugi kupuje. Da, mi smo obiteljsko poduzeće.“

Imaju dvoje djece, a njihov sin, odvjetnik, radi s njima. „Arno je jako angažiran“, kaže Beate.

„Angažiran sam otkad me je majka odvela u mojoj trećoj godini na demonstraciju“, kaže Arno.

„Imam slike kako ga nosim na demonstraciju“, kaže njegova majka.

Zapravo je Arno bio odgovoran za suđenje Mauriceu Paponu, negdašnjem šefu pariške policije, osuđenom 1998. godine na deset godina zatvora, zbog provođenja zakona koji su vodili deportaciji 140.000 francuskih Židova. „Ja sam pripremio slučaj, a Arno ga je proveo na sudu“, kaže Serge. Razgovaramo u prizemnom uredu ispod Arnoovog doma. Ured mu je u pariškoj ulici nedaleko od Arc de Triomphea i Place de la Concorde. Posvuda su knjige i papiri, dokaz posla koji su Klarsfeldovi obavili i još uvijek obavljaju, neumorno radeći za Sinove i kćeri Židova deportiranih iz Francuske, organizaciju koju je Serge Klarsfeld osnovao još 1979.

Serge je jedan od tih sinova. Kad mu je bilo osam godina, majka i sestra sakrile su se iza lažnog zida svoje kuće u Nici, dok je njegov otac, također Arno, bio odveden od strane višijejske policije i poslan u Auschwitz. Bio je Židov, rođen u Rumunjskoj. Njegova ga obitelj nikad više nije vidjela.

Beatina priča se jako razlikuje. Ona nije Židovka. Nije čak ni Francuskinja, nego Njemica. Posvetila je svoj život žrtvama i preživjelima Holokausta, kao čin pokajanja. Njezin otac, protestant, koji je umro 1955, bio je redovni vojnik Wehrmachta. „Nije bio član nacističke stranke“, kaže ona, ali zna da on ne bi odobravao njezin rad – bar ne u početku.

Njezin rad zvuči, povremeno, poput priče o ženskom Jamesu Bondu. Njezin život prikazan je 1986 na filmu u kojem ju je igrala je Farrah Fawcett. I doista je taj njezin život prava bajka. Beate je radila kao au pair u Parizu i sreća Sergea na peroni stanice u metrou 1963. On je tad radio kao činovnik na pariškom radiju i televiziji, na putu da postane odvjetnik, a već je bio povjesničar.

Serge i Beate Klarsfeld

Bez prestanka su pričali o Sergeovu skrivanju u djetinjstvu na jugu Francuske i o tome kako je izgubio oca. Zavjetovali su se da će počinitelje tih zločina i druge naciste privesti pravdi.

To „nešto“ bilo je više od samo prikupljanja informacija koje su vodile do sudskih procesa i kazni. Beate opisuje neke od stvari koje je činila kao „pustolovine“. Prva je bila 1968. Godine, kad je prekinula sjednicu zapadnonjemačkog Bundestaga, vičući na kancelara Georga Kiesingera „Vi ste nacist!“ Nakon toga upala je na politički skup skočivši na pozornicu i ošamarivši ga. Zbog toga je 1969. osuđena na godinu dana zatvora i odslužila četiri mjeseca.

Ona i Serge godinama su tragali za Aloisom Brunnerom, nacistom koji je bio pomoćnik Adolfa Eichmanna. Bili su uvjereni da je Brunner kriv za ubojstvo 43.000 pariških Židova, kao i njih 66.000 u Solunu i 13.000 u Slovačkoj. Otkrili su da Brunner, koji je dugo godina bio u bijegu, živi u Damasku, gdje je radio za sirijsku vladu i predsjednika Hafeza al-Assada. Beatin posao bio je dokopati se njegova brloga i surađivati s Izraelcima kako bi oni ga uhvatili. To se zamalo i dogodilo.

„Posudila sam putovnicu naše služavke, promijenila frizuru kako bi izgledala poput nje i doputovala u Siriju. U Damasku sam našla njegov telefonski broj – živio je pod lažnim imenom, Georg Fischer – i pretvarala se da sam i sama nacistkinja. Rekla sam mu da mora napustiti svoj stan jer Izraelci znaju gdje se nalazi. Odgovorio je „Hvala ti, dušo“. „To je bilo sve što sam trebala čuti. Imala sam dokaz da je on točno onaj za kojeg smo sumnjali da jeste.“

Nažalost Brunner je shvatio njezin savjet ozbiljno, otišao iz stana i pobjegao prije nego je izraelska obavještajna služba stigla stupiti u akciju. Beatu su Sirijci nakon toga uhitili i osudili, ali je nakon tri mjeseca puštena i deportirana. Što se tiče Brunnera, nikad ga nisu našli i u prosincu prošle godine formalno je proglašen mrtvim. „Vjerujemo da je umro prije puno godina“, kaže Serge.

Par je također bio odgovoran za otkrivanje Klause Barbieja, krvnika iz Lyona, gdje je bio šef Gestapoa. Serge ga je slijedio u Boliviju, gdje je Barbie živio i bio navodno umiješan u ubojstvo Che Guevare. Barbie je bio osuđen na doživotni zatvor za zločine protiv čovječnosti, a u zatvoru je i umro. To je bio njihov najrazvikaniji slučaj.

Drugi važan slučaj bio je potraga za Reneom Bousquetom, čovjeka zaduženog za progon Židova za vrijeme kolaboracionističkog Petainova režima, koji je otkrio stotine židovske djece skrivene u mirnom selu Izieu i deportirao ih u Auschwitz. Ubili su ga upravo kad je trebao biti doveden pred sud zbog zločina počinjenih protiv čovječnosti.

Oboje, i Serge i Beate odslužili su 1974. zatvorsku kaznu od po dva mjeseca zbog pokušaja kidnapiranja Kurta Lischke, koji je u SR Njemačkoj kao sudac radio pod svojim pravim imenom, a za vrijeme Drugog svjetskog rata bio je šef Gestapoa u Parizu i odgovoran za deportaciju 75.000 Židova – najveću masovnu operaciju te vrste tijekom okupacije Francuske.

Klarsfeldovi su planirali oteti ga i odvesti pred sud u Francuskoj. Ali plan je bio otkriven, a policija ih je uhvatila dok su pokušavali ugrurati Lischku u prtljažnik svojih kola.

Lishka je kasnije u Njemačkoj osuđen na deset godina, ali je iz zdravstvenih razloga bio oslobođen i umro u staračkom domu.

Automobil ovog para postao je centrom pozornosti u srpnju 1979. godine, kad je u blizini njihove kuće pod njega postavljena bomba. Nitko nije bio u kolima kad je bomba eksplodirala, niti je itko u blizini povrijeđen. Krivnju su preuzeli navodni članovi nacističke organizacije Odesa. Klarsfeldovi su neko vrijeme dobivali prijeteća pisma od ljudi koji su tvrdili da su članovi Odesa. Nakon ovog slučaja i dalje su stizala pisma, ali nitko nikad nije ulovljen.

U siječnju ove godine obitelj je ponovo krenula u jednu operaciju. Sud u Kölnu zamolio ih je da ispituju slučaj negdašnjeg njemačkog vojnika, navodno uključenog u ubojstvo cijelog sela. „Opet sam bio odvjetnik“, kaže Serge, „ali slučaj nije bio dokazan i čovjek je oslobođen.“

Kojim se postignućem tijekom svih ovih godina Klarsfeldovi najviše ponose? „Rješavanjem problema odnosa između Njemačke i Francuske. Njemačka nije željela izručiti naciste, a po njemačkom zakonu u Njemačkoj se nije moglo suditi zločincima za djela počinjena izvan zemlje. Trajalo je devet godina, ali uspjelo nam je da promijene zakon. Naši osobni odnosi s Njemačkom vrlo su dobri. Prijatelji smo njemačkog veleposlanika, a pozdravila nas je i Angela Merkel.“

Mnogo toga se promijenilo u desetljećima nakon što je Beate ošamarila onog drugog kancelara 1968. godine.

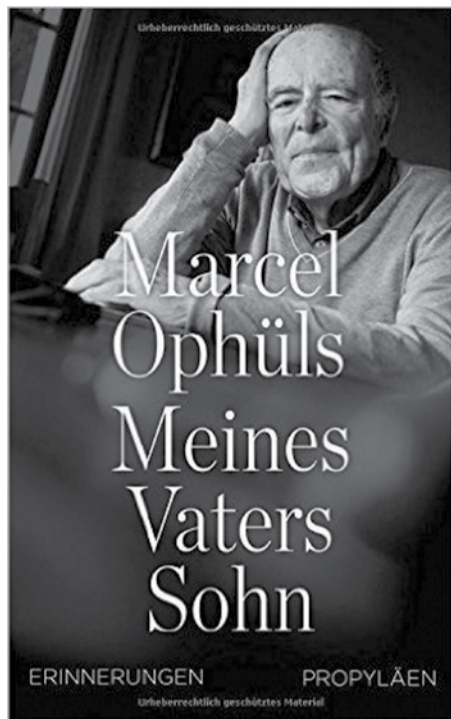
(Michael Freedland, *The Guardian*, s engleskog prevela Mira Altarac Hadji Ristić)

Bračni par Klarsfeld u mladim danima

Samosvojni sin svojega oca

Dokumentarist Marcel Ophuls* u filmovima se bavio teškim temama, mržnjom i nasiljem, nacionalsocijalizmom, antisemitizmom, ratnim zločinima. Za *Hotel Terminus*, filmski obračun sa šefom Gestapoa u Lyonu, Klausom Barbiem bio je nagrađen Oskarom. Pod naslovom „Sin moj oca“ nedavno je objavio svoju autobiografiju. Marcelov otac bio je slavni njemački, kasnije američki filmski režiser Max Ophuls.

„Razveselilo me da ste, starca kao što sam ja, tako pozdravili.“, komentirao je 87-godišnji redatelj dokumentarnih filmova Marcel Ophuls, oduševljeni pljesak publike kada mu je Dieter Kosslick, direktor Međunarodnog filmskog festivala u Berlinu, prošlog proljeća na pozornici festivalskog doma uručio odlikovanje za životno djelo. Cijeli svoj život Marcel

Ophuls je u svojim filmovima obrađivao teške teme: mržnju i nasilje, nacionalsocijalizam, antisemitizam, ratne zločine. Poticaj za sve njegove filmove bila je i ostala pobuna – kao na primjer za *Hotel Terminus*, filmski obračun sa šefom Gestapoa u Lyonu, Klausom Barbiem za koji je Ophuls nagrađen Oskarom, ili *Memory of Justice*, njegova filmska potraga za korijenima totalitarizma, za koji Ophuls nije samo ispitivao tužitelje i optužene u Nürnberškom procesu prije četrdeset godina, nego i veterane vijetnamskog i svjedoke alžirskog rata. Takvi filmovi učinili su Marcela Ophulsa jednim od najznačajnijih redatelja dokumentarnih filmova na svijetu zbog čega još više iznenađuje, kada ne manje slavni sin legendarnog filmskog režisera Maxa Ophulsa (*Liebelei*, *Lola Montez*, *Pismo nepoznate žene*, prema noveli Stefana Zweiga), izjavljuje u svojoj zahvali: „Zapravo, žao mi je što nisam bio u stanju snimati ljubavne filmove, kao moj otac.“

Prije godinu dana Marcel Ophuls je objavio svoju autobiografiju *Sin moga oca* koja čita se kao *Who is Who* filmske povijesti, ali je u isti mah i anegdota bogata i povijesno-kritička panorama dvadesetog stoljeća. Ophuls opisuje bijeg svoje obitelji pred nacistima, dan nakon požara u Reichstagu. Priča o djetinjstvu u Parizu i filmskoj metropoli Hollywoodu i o susretima s velikanima filma od Fritza Langa do Ernesta Lubitcha, od Marlene Dietrich do Simone Signoret. S Bertolom Brechtom je mladi Marcel igrao šah niz godina – i uvijek je gubio. U njegovoj odabranoj domovini Parizu nastala su bliska prijateljstva s umjetnicima i filmskim redateljima kao što su Jean-Luc Godard i François Truffaut. „François Truffaut bio je moj veliki prijatelj i neposredno pred smrt rekao mi je: „Obećajte mi, Marcel, da ćete napisati svoje memoare.“ Trideset godina nakon smrti prijatelja, smatra Marcel Ophuls da je sada ispunio tu želju „odozgo“.

Marcel Ophuls je imao šest godina kada su nacisti protjerali njega i njegovu obitelj. Do danas nema njemačku putovnicu – francuski je i američki državljanin. Iskorištenost je ostala njegova važna tema cijelog života. Ophuls opširno priča o svom djetinjstvu i mladosti u svojim memoarima kao i o tome kako je više iz očajanja prešao na dokumentarne filmove, nakon što nije uspio kao redatelj igranih filmova. Neuspjeh ga je oslobodio sjene njegovog velikog oca. „Komedije – prije svih krajnje crna satira *Biti ili ne biti* Ernsta Lubitcha – uvjeren je Ophuls u intervjuu, koji je dao povodom promocije knjige, „najoštrije su oružje protiv nacista i njihovih sljedbenika“. Usprkos svjetskom uspjehu njegovih filmova, smatra dokumentarne filmove „kategorijom gotovo pa drugog reda“.

„Moj bi otac sigurno pitao: ne skrivaš li ti vlastiti nedostatak ideja tako što posežeš za tim teškim temama?“, pretpostavlja Ophuls. Okruglo 6.000 članova Američke filmske akademije imalo je potpuno drugo mišljenje. 1988. odlikovali su Ophulsa Oskarom za njegov film *Hotel Terminus*, o Klausu Barbieu, „nacističkom koljaču iz Lyona“. To da je Marcel Ophuls htio postati redatelj igranih filmova, usprkos njegovim uspjesima kao redatelj dokumentarnih filmova, možda je temelj za njegov *credo* kojeg je uvijek slijedio kod vlastitih filmova: „Čak ni najstroži redatelj dokumentarnog filma ne smije nikada zaboraviti da mora zabaviti svoju publiku.“ Što Ophuls podrazumijeva pod tim zahtjevom, ubrzo postaje jasno, kada se vide njegovi monumentalni radovi za koje je osmislio sasvim posebnu vrstu intervjuu. Oni su provokativni, drski, bez poklanjanja respekta i upravo zbog toga nevjerojatno učinkoviti. Počinje sa naizgled bezazlenim ispi-

tivanjima, koja ponekad prekida kako bi došao do određene točke, zatim dolazi munjevito brza konfrontacija sa činjenicama i neočekivano „hvatanje za vrat“. Ophuls može biti i dobar slušatelj: pun razumijevanja, sumnjičav, začuđen – a ponekad dozvoljava sebi i kratki smijeh, koji u isti mah izražava subverzivnu sumnju. Tu metodu intervjuu Ophuls naziva „Peter-Falk-Columbo-taktika“, koja krije „duboku židovsku vjeru u istinu i pravdu.“

Columbo-taktika se može točno analizirati u *The Memory of Justice*, filmu koji je Ophuls snimio 1975. o konzekvencama Nürnberškog procesa – u intervjuu, između ostalih, s bivšim glavnim zapovjednikom njemačke ratne mornarice Karlom Dönitzom. U početku on ukočeno ponavlja čvrsto uvjerenje da je „bespriječno radio“ i da nije „svjestan niti jedne pogreške“. Dok mu Ophuls nije izvukao tvrdnju, da je on, Dönitz, „samo“ tražio na tisuće zatvorenika iz koncentracijskih logora za popravljane ratnih brodova. Svojom krajnje tvrdokornom retorikom u svom 1975. snimljenom filmu *Memory of Justice*, Ophuls je provocirajući dobio odgovore na pitanja koja nas i danas zaokupljaju. Kao na primjer pitanje, kojim su se moralnim normama osjećali privrženi suci Nürnberškog procesa koje su angažirale pobjedničke sile. Ili pitanje: što se procesom tada postiglo i koje posljedice još uvijek trpe nacističke žrtve i njihovi potomci?

Da bi mogao ilustrirati iskaze na odgovarajući način, Ophuls je početkom sedamdesetih pregledao dokumentacijski materijal s Nürnberškog procesa, koji do tada nikada nije prikazan, i upotrijebio ga u vlastitom filmu. Da bi doveo u odnos naci-zločince s kasnijim ratnim zločincima, Ophuls daje riječ u *Memory of Justice* ratnim veteranima iz alžirskog i vijetnamskog rata. U Vijetnamu, kako priča jedan američki veteran, nedužni su mučeni do smrti pred očima oficira. Ali s organiziranim uništenjem Židova od strane nacista – u vezi s tim Ophuls ne ostavlja nikakvu sumnju u filmu – svi ti zločini nisu usporedivi.

Memory of Justice prvi je put prikazan 1978. godine u okviru Berlinalea, nakon čega se film smatrao izgubljenim. Sada je jedina postojeća verzija, pronađena u Njemačkoj, restaurirana i nakon desetljeća prikazana u okviru Berlinalea 2015. Još u ovoj godini bi se taj, impresivni i važni film, trebao pojaviti na tržištu na DVD-u.

„Postojala je jedna važna stvar koju sam morao shvatiti tijekom svog života“, izjavio je Ophuls prilikom nastupa u Berlinskom kampu talenata, forumu u okviru 65. Međunarodnog filmskog festivala u Berlinu. „Stvar se sastoji u tome da monstrum ne izgleda tako kako si mi monstruma predstavljamo. Počinitelji ne izgledaju tako kao da bi mogli napraviti ono što su napravili.“ To je napokon morao shvatiti nakon što se susreo s Albertom Speerom „inače nadasve šarmantnim čovjekom“. Bilo je teško nositi se s činjenicom da taj veliki ratni zločinac može imati i privlačne strane.

„Da li se zlo može na neki način definirati?“ upitala je mlada žena Ophulsa nakon nastupa. „Eichmann je bio nemaštoviti birokrat, ali Speer nije bio ni nemaštovit ni birokrat. Zli mogu biti ljudi bilo koje vrste.“ Osamdesetsedmogodišnji redatelj djeluje staro i umorno kada to kaže. Upitan o eventualnom budućem filmskom projektu, Ophuls priča o planiranom dokumentarnom filmu, kojeg je već počeo snimati u siječnju ove godine u Parizu – za vrijeme demonstracija protiv islamistički motiviranog terorističkog napada na satirični magazin *Charlie Hebdo* i uzimanja talaca u jednom židovskom supermarketu, pri čemu je četvoro ljudi izgubilo život. I odjednom Ophuls djeluje potpuno mladoliko. Iz njega progovara točno ona pobuna koja je oduvijek bila poticaj za njegove filmove: „Te kukavičke ubojice, ti strašni, nekultivirani fanatici, koji su točno znali zašto njihov vid islama ne trpi nikakav humor – kao što je i Hitler točno znao zašto ne želi Židove!“. Kao i sve dosadašnje filmove Marcela Ophulsa i ovaj se može očekivati s nestrpljenjem.

(Gabriele Flossmann, *Illustrierte Neue Welt*. S njemačkog prevela Blaženka Vrdoljak-Šalomon)

* Svoje prezime danas piše sa „u“, bez „njemačkog umlauta“. I Ophuls senior uklonio je „umlaut“ kad je uzeo 1938. francusko državljanstvo.

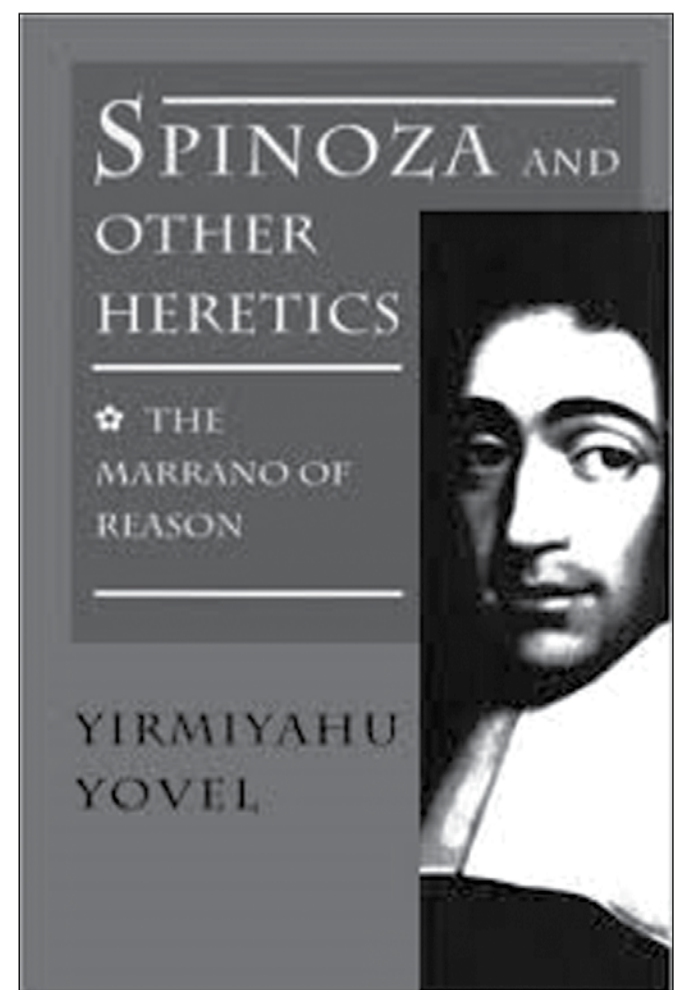
PROČITANO

Spinoza i ostali heretici

Profesor filozofije na Hebrejskom sveučilištu u Jerusalemu Jirmijahu Jovel (eng. Yirmiyahu Yovel) u svo- je dvije knjige predstavlja Baruha Spinozu kao najutjecajnijeg mislioca moderniteta, „prvog sekularnog Židova“, koji je ostao zapamćen kao kao naizazovnji bezbožnik. Yovel se bavi utjecajem Spinoze na glavne nosioce europske kulture i misli.

Potaknuta esejem iz pretprošlog broja Novog omanuta o Rembrandtu i njegovom nadasve zanimljivom vremenu ustrajala sam u praćenju židovskih tema u njegovom slikarskom opusu i konzekventno tome utjecajima i kontaktima koje je veliki holandski slikar 17. stoljeća imao s portugalskom židovskom zajednicom živeći i stvarajući dvadesetak godina u njihovom milieu, u istom kvartu u Amsterdamu. Njegovo prijateljstvo s rabinom Ben Menašom* kojeg je portretirao, dovelo me prirodnom asocijacijom do rabinovog studenta u amsterdamskoj ješivi, Barucha Spinoze koji se u to burno vrijeme religioznih sukoba i previranja, novih naučnih otkrića i postavki, buđenja svijesti i rođenja liberalne europske kulture ističe kao jedan od najvažnijih likova. Međutim kad je radi svojih „bezbožnih“ teza Spinoza u svojoj 24- toj godini nepovratno izopćen iz amsterdamske židovske zajednice, Rembrandt se već bio odselio iz kvarta, a Spinozin je bivši učitelj, rabin Ben Menaše u Londonu pregovarao s Cromwellom o mogućnosti povratka Židova u Englesku, nakon četriristo godina dugog progonstva, a što je engleski parlament nešto kasnije, još uvijek za Cromwellovog protektorata, i odobrio.

U Holandiji polovinom 17. stoljeća skandalozna afera potresla je amsterdamsku portugalsku židovsku zajednicu, kad su istovremeno iz nje izopćeni Baruch Spinoza i njegov prijatelj, liječnik dr. Juan de Prado koji je u Amsterdam stigao iz Španjolske. Spinoza je u svom bezbožnom nevjerovanju ustrajao, dok se dr. Juan de Prado (kasnije uzeo ime Daniel) uskoro pokajao i pristao na sva nametnuta mu poniženja ne bi li ga ponovo primili pod okrilje židovske zajednice. bez

Jirmijahu Jovel (eng. Yirmiyahu Yovel), Spinoza i drugi heretici/Spinoza and Other Heretics. Svezak I.: Maran razuma/The Marrano of Reason, Princeton, 244 stranice, 1990.

koje nije želio opstati. U njegovm se slučaju amsterdamska židovska zajednica prvi puta suočila s problemom da netko želi biti Židov, ali ne i vjernik. O dr. Juanu Danielu de Pradu i mogućim utjecajima na Spinozu, kao i o ostalim hereticima maranskog tipa, saznala sam mnogo iz izvanredno zanimljivo pisane i istražene knjige izraelskog profesora filozofije na Hebrejskom sveučilištu u Jerusalemu **Jirmiyahu Jovela**. Riječ je o njegovom ciklusu od dva sveska **Spinoza i ostali heretici**. Prvom je podnaslov *Maran razuma* (ili *Maran rezoniranja*, engleski naslov: *Marrano of Reason*) a drugoj *Pustolovine imanencije* (*Adventures of Immanence*). U ovoj potonjoj Jovel se bavi utjecajem Spinoze na glavne nosioce europske kulture i misli kao što su Goethe, Kant, Hegel, Heine, Marx i Nietzsche i na filozofiju imanentnosti. U naše vrijeme kad je otvoreno pitanje, posebno u Izraelu, tko je i tko može biti Židov, Jovel u svojim knjigama daje značajni doprinos toj raspravi pišući o izvorima i mogućnosti sekularnog židovstva, ujedno glavnoj temi koju obrađuje historijski u svom djelu. Zbog opsežnosti teme zadržat ću se sada na prvom od ova dva sveska Yovelova ciklusa o Spinozi.

Spinozin dualni jezik

U prvom svesku *Maran rezoniranja* Yovel razmatra korijene nekih od najkarakterističnijih razmišljanja u kulturi maranizma, kao što su skeptičnost prema povijesnim religijama, imanentna metafizika, korištenje jezika dualnosti i traženje alternativnog puta spasenja. On raspravlja o intelektualnim Spinozinim prethodnicima kulture marana, da bi zadnja dva poglavlja posvetio analizi dualnog jezika kod Spinoze, njegovog razmatranja pojmovi mnoštva i mudraca. Mnoštvo je za Spinozu predstavlja

lo glavni filozofski problem. Filozof živi posvuda okružen snagom mnoštva. U asketsoj izolaciji ne bi mogao postići svoj cilj kao što realno ne može očekivati od svih ljudi da se uzdignu do razumnog života. Za njega ovo postaje ključno filozofsko pitanje. On drži da je mnoštvo kategorija za sebe. Samo se pojedinci mogu uzdići do imaginativnog stanja i postići život razuma što velika masa nije u stanju. Jovel se bavi svakim od ovih problema zasebno, da bi također

osvijetlio koliko je Spinozina uloga kao marana rezoniranja relevantna za razumijevanje i osvjetljavanje njegove misli.

Kako je prema Spinozi naš ovozemaljski život jedini kojeg imamo i stoga jedini izvor moralnih vrijednosti i političke odgovornost, Jovel posize u povijest i vrijeme prije Spinoze da bi odgovorio na pitanje je li Spinoza kao utemeljitelj modernosti bio „prvi svjetovni Židov“. To je tema koju obrađuje povijesno u drugom poglavlju *Marana razuma*. Jovel ulazi u trag ideji imanentnosti analizom kulture Spinozinih predaka marana, odnosno španjolskih i portugalskih nasilno pokrštavanih Židova tijekom 15. stoljeća. Fascinirajuća povijest ovih „novih kršćana“ pokazuje kako pokrštavanje nije uvijek uspijevalo zatrti staru vjeru i da je kripto-židovski život održavan kroz generacije marana usprkos svim inkvizicijskim progonima. Njihov život i upornost unutarne održavanja judaizma i vanjskog pridržavanja kršćanstva, podrivali su obje religije u toj mjeri da bi njihova inkompatibilnost u konačnici mnoge dovela do skepticizma i sekularizma usprkos tome što je bezbožništvo, uz judaiziranje, inkvizicija proglasila smrtnim grijehom. Biti optužen za ovakav grijeh plaćalo se smrću na lomači prije koje su optuženi podrvgavani užasnom mučenju. Optuženima za herezu crkva nije oduzimala samo goli život već i cjelokupnu imovinu bacajući u destituciju njihove obitelji, ili ovisnike. Optužbe su čak uvažavali posthumno, pa nije rijetko netko bio posmrtno proglašen heretikom tek da bi crkva nasljednicima mogla oduzeti imovinu. Onima koji bi preživjeli, ili se uspjeli skloniti van dosega inkvizitorskih pipaka, život bi se iz temelja preokrenuo kao što se još uvijek događa većini emigranata. Često bi dvojnost nekog konverzosa označila granicu između dva radikalno različita razdoblja na njegovom životnom putu. Kao spomena vrijedne primjere Jovel navodi marane koji su se vraćali judaizmu kad bi se našli na sigurnom od inkvizicije. Usprkos povratku staroj religiji ostali Židovi su na njih gledali s nepovjerenjem, kao na bivše kršćane. Ilustraciju ovakve dvojnosti potpuno različitih životnih opredijeljenja pružaju primjeri mnogih cijenjenih liječnika, učenjaka ili dvorjana iberijskog društva koji su postali židovski pisci u venecijanskom getu, propagatori mesijanskog *sabataizma** ili rabini u Amsterdamu, pa se u

Rabbi Ben Menasseh

njihovim primjerima dvostruki život marana oblikuje kao dvostruku karijera podijeljena vremenom. Yovel nadalje drži da njihova dualnost nije samo slučaj kod onih koji su promijenili službenu vjeru u bilo kojem smjeru, već i kod njihovih potomaka, čak kad bi u potpunosti izgubili svoju povijesnu vjersku pripadnost.

Najbolji primjer je sam Spinoza koji je prvi dio života proveo kao „maran razuma“ u svojoj zajednici bivših marana, ponovo vraćenih židovstvu u Amsterdamu. Zatim je napravio rez prihvativši život filozofa bez vjere unutar holandske kršćansko kalvinističke zajednice u kojoj je na isti „maranski“ način skrivao svoje unutarnje misli i intimnu filozofsku istinu od javnosti. Prema Jovelu, Spinoza je prototip maranske životne strukture s potpunom transformacijom sadržaja na pola životnog puta. Kao proskribirani heretik Spinoza je proživio ostatak svog života u izoliranosti a da se nikad nije prestao smatrati Židovom. Izvorno židovstvo bilo mu je važno i svoje je filozofske teorije na njemu bazirao.

Ulazeći u korijene njegovoj dualnosti rezoniranja Yovel razmatra u 3. poglavlju podijeljenost Židova u Amsterdamu i razmatra moguće uzajamne utjecaje Spinozinog intelektualnog kruga, ali i njegovog vlastitog tumačenja židovskih filozofa iz čijeg je učenja bio u stanju subsumirati svoje ideje. Usprkos tome Yovel drži da je kultura Marana ona prava osnova i polazište njegovog stanja razmišljanja, čak utjecajnije od židovskih filozofa Srednjeg vijeka počevši od Maimonidesa pa sve do Abrabanela*.

Najbolje pikarske romane napisali su konverzosi

Da bi što bolje ilustrirao svoju tezu dualnosti života Jovel ulazi u trag takvim preokupacijama u Španjolskoj stoljeće ranije. „Marani pod maskom u svijetu bez transcendentnosti“, poglavlje je u kojem detaljno interpretira život i djelo renesansnog pisca Ferdinanda de Rojas, autora *Celestine*, romana u dijalogu i općenito preteče romana kao žanra u književnosti, jednog od najpopularnijih španjolskih djela Siglia del Oro, odnosno Zlatnog vijeka španjolske književnosti i pisane umjetnosti renesanse. Dvostrukost unutarne uvjerenja u suprotnosti s javnim ponašanjem suština je maranstva koje se ponekad kanalizirano u umjetničko stvaranje. Mnogi od glavnih nosilaca književnosti Zlatnog španjolskog vijeka potomci su pokrštenih Židova. Dualno stanje očividno je u pikarskom romanu, ovom velikom španjolskom doprinosu svjetskoj književnosti. Pikaro je anti hidalgo, osoba niskog porijekla, koji u izobličavajućem ogledalu reflektira španjolski kult viteštva i čiste krvi, odbacujući systemske vrijednosti koje vulgarizira prostačkim humorom. Oni koji žive na rubu, balansirajući između dvije stvarnosti često nalaze izlaz ili rješenje u umjetničkom izražavanju, posebno jer su mnogi bili podrvgavani inkvizicijskim špijuniranjima i mučnim ispitivanjima što bi ih zauvijek obilježilo. Autori nekih od najboljih pikarskih romana bili su upravo *conversosi*, kao Guzman od Alfarache i Lazzarilo de Tormes, pa i sam Cervantes inkorporira pikarske elemente. Jer tko

I Cervantes je bio konverzos

Neovisno od Spinoze spomenula bih slučaj Cervantesea kojega primjer Yovel spominje samo u prolazu. O Cervantesu u tom svjetlu pisao je Tariq Ali u svojoj zbirci eseja „Protocol of Elders of Siodom and other Essays“, za mene otkriće kao i poticaj da ponovo pročitam Don Quichotea u tom svjetlu. Jer, kaže Tariq Ali, tko god da je napisao „kad se mudar čovjek smije, istovremeno se tresse od straha“, mislio je na Španjolsku etničkog čišćenja 15. i 16. stoljeća. Tako kod Cervantesa smijeh nije nikad nevin i uvijek je izazvan strahom i okrutnostima kakve je sam iskusio u to svoje vrijeme tranzicije od tri kulture u jednu. Strahovladu je katolička Inkvizicija provodila pomoću vlastite tajne policije Svetog bratstva u cilju iskorjenjivanja svake slobodne misli u svrhu jedinstvenog katoličkog identiteta lomačama i etničkim čišćenjem. Jer nije bilo dosta da se židovski zlatar konvertira, nego je da bi dokazao svoju odanost morao na židovski Šabat sjediti pred svojim dućanom i upadljivo jesti svinjetinu.

Svi okolni dokazi pokazuju da Cervantes potječe iz porodice *konverzosa* što je u svakom slučaju bilo obilježje za život. Konkretnih dokumenata za to nema, ali se zna da su sve takve obitelji brižno uništavale svaki trag svog porijekla

(baš kao i Židovi u vrijeme Trećeg Reicha) da bi mogli dobiti diplomu čistoće kao „stari kršćani“, te da ne bi bilo dokaznog materijala o protivnom. Unatoč tome Cervantes je u nekoliko navrata dobio odbijenicu za odlazak u Novi svijet da bi teškom mukom stekao potvrdu o čistoći porijekla za manualni posao u kući crkvenog dostojanstvenika u Rimu. Međutim, u La Manchi se znalo za njegovo židovsko porijeklo. Štoviše, njegov književni suparnik Lope de Vega tu je činjenicu često koristio u njihovim žestokim prepirkama, a i samo njegovo djelo sadrži ključ. Dovoljno se samo upitati koga predstavljaju vjetrenjače protiv kojih se apsurdno bori Cervantesov junak. Ili odakle lomače knjiga tako živo opisane odmah na početku romana. I tko odlučuje koje će knjige na lomaču, naravno svećenik. Cervantes piše stoljeće nakon edikta o izbacivanju ili prisilnom pokrštavanju Židova, kad je ista sudbina inkvizicijskih progona i strahovlade zadesila španjolske Muslimane. Zamislite jednu tranzicijski opustošenu zemlju kojom vrluda Cervantesov junak u kojoj je veliki broj stanovništva prognan ili obespravljen. Ili za što je metafora viteštva, tog stanja kojeg se tako ustrajno drži njegov junak, ili što je pravi razlog da se već na u ovodu djelu Cervantes služi varkom tvrdeći da nije autor djela.

Jednog dana kad sam bio na Alcana tržnici u Toledu, naišao je dječak koji je prodavao neke stare bilježnice i stare papire trgovcu svilom. Kako jako volim čitati, čak i odbačene stare papire na ulici, pokrenula me moja prirodna znatiželja da zavirim u jedan od starih rukopisa što ih je dječak prodavao. Kad sam vidio da je pisano pismom koje ne znam čitati a u kojem sam prepoznao arapsko, osvrnuo sam se da vidim da li je tu neki Maurin koji zna kastiljanski i koji bi mi mogao pročitati i nije bilo teško naći takvu vrstu prevoditelja, jer čak da sam tražio nekoga tko zna bolji i stariji jezik, bio bih ga našao.

Možemo li se naslutiti o kojem je to starijem jeziku ovdje riječ?

je zapravo vrludajući pustolov? Nitko drugi nego li sudbinski Marano koji nigdje ne pripada.

Ako se može suditi prema *Celestini*, Rojas nije bio vjernik, njegov je svijet sekularan, ovozemaljski bez transcendentalne dimenzije, ili povijesne religije koja bi ga nečim obvezivala. Može se reći da je jednako ravnodušan prema kršćanstvu kao i prema judaizmu, ali je takvo unutarnje razmišljanje morao skrivati od vanjskog svijeta, posebno kad bi se radilo o banalnosti svakodnevnog života u kojem se nije moglo sakriti iza maske ili filtra estetske kreacije umjetničkog djela.

Kao mladić, kad je u svojoj 21. godini napisao *Celestinu*, Rojas je studirao pravo na sveučilištu u Salamanci koje je od prvih prisilnih pokrštavanja Židova (krajem 14. stoljeća) postalo utočište mnogih velikih imena renesansne kulture Španjolske. Prije svog odlaska u Portugal (koncem 15. stoljeća) predavao je tu Zacuto* (tvorac brodskog astrolaba kojim je omogućio otkriće Novog svijeta i ostalih geografskih otkrića) uz mnoge druge znamenite židovske naučnjake tog doba.

Ženidbom Rojas prekida kreativnu stranu svog života i postaje čista suprotnost zakipjelom piscu koji je razotkrio, ali i i sakrio, svoje razmišljanje putem dijaloga u proslavljenoj *Celestini*. Nakon mladenačke kreativnosti, uspjeha *Celestine*, inkvizitorskih intruzija u vlastiti život, Rojas je izgradio obrambenu strategiju, pa je uskoro nakon što se proslavio prekinuo sve veze s vlastitom književničkom prošlosti. Da bi sačuvao cjelovitost i mir obiteljskog života preselio je u drugi grad u kojem je postao uvaženi pravnik, skrivajući do kraja života svoju pravu suštinu.

Premda u Spinozinoj biblioteci nije nađen primjerak *Celestine*, nema sumnje da je poznavao ovo najpopularnije djelo svog vremena koje je suštinsko oličenje maranskog stanja. Poput Spinozinog, Rojasov je život podjeljen u dvije potpuno različite faze. No tek je početkom 20. stoljeća jedan istraživač otkrio njegovo pravo maransko porijeklo. Saznanje da je jedan od najpoznatijih pisaca Zlatnog vijeka

maranskog porijekla tada u Španjolskoj mnogi nisu oduševljeno prihvatili odbijajući time i samu suštinu španjolskog nacionalnog karaktera, sastavljenog od slojeva povijesne realnosti, a ne od apstraktnog mitološkog ideala. Jer veliki dio španjolske osobitosti upravo označava asimilacija Židova i Muslimana, što Yovel prikazuje putem književne analize i interpretacije *Celestine*. Na primjer, u *Celestini* ne postoji niti jedno autentično kršćansko lice, tako da je ciničnom pokvarenjaku Semproniju ostavljeno braniti kršćanstvo. Jer u konačnici Rojas predstavlja pogled na svijet koji negira sve povijesne religije, a time i svaku mogućnost transcendencije.

Sam Spinoza je također majstor umjetnosti dvostrukog ili višestrukog jezika samo što je on tu dualnost koristio u filozofsku a ne poetsku svrhu. Isto kako su Rojas i ostali pretvorili dvosmisleni jezik od nužde u umjetničku vrijednost, Spinoza ga je pretvorio u instrument filozofije. Jer stoljeće i pol nakon Rojasovog, ukinuvši kršćanskog ili bilo kojeg boga, Spinozin svijet nije u poziciji inferiornije bezbožne sfere kad tvrdi da je ovaj naš svijet po sebi božanstvo.

Bog kao apsolut postavljen je na svoje pravo mjesto kao izobličena povijesnih religija. Jer, zaključuje Yovel, nitko, niti Rojas, čak ni Nietzsche kasnije ne postižu konačno oslobođenje od ostataka judaizma ili kršćanstva da bi uzdigli ovaj naš svijet na nivo božanstva. Međutim Spinozino progresivno tumačenje svijeta podiglo je strašno mnogo negodovanja, pa je Spinoza ostao obilježen kao najizazovniji bezbožnik.

Vesna Domany Hardy

(*Vesna Domany Hardy, prevoditeljica i publicistica Surađivala u glasilima židovske zajednice u Hrvatskoj, a u listovima Voice i Ha-kol objavila esej o braći Domany. Prevela je s engleskog jezika „Tito. Biografija“, J. Ridleya (s V. Vasić-Janković, Zagreb 2000) i „Velika Britanija i Vis. Rat na Jadranu (1805. –1815.“ M. S. Hardyja (Split 2006.), te „Nove eseje iz psihologije umjetnosti“, Rudolfa Arnheima (Matica hrvatska, 2008) . Živi u Londonu.*

Baruh Spinoza

- * Manoel Dias Soeiro (1604-1657), poznatiji kao Menaše ben Jisrael/Menasheh ben Israel, odnsno Menasheh ben Yossef nem Yisrael, portugalski rabin, kabalist, oisat, diplomat, tiskar i izdavač, osnivač prve hebrejske tiskare u Amsterdamu 1626.
- * Sabtai Cvi/ Sabbatai Zevi, (1626 –1676[1]) sefardski rabin i kabalist koji je za sebe tvrdio da je židovski Mesija. Osnivač je židovskog mesijanskog pokreta po njemu nazvanog sabataizam.
- * Isaac ben Judah Abravanel (1437–1508), najčešće zvan samo Abravanel ili Abrabanel, bio je portugalski židovski državnik, filozof, komentator Biblije i financijer.
- * Abraham Zacuto (Salamanca, 1452 – Damask, vjerojatno 1515) bio je sefardski židovski astronom, astrolog, matematičar, rabin i povjesničar, koji je kao kraljevski astronom u 15. Stljeću služio kod portugalskog kralja. Po njemu je nazvan jedan krater na mjesecu.

NOVE KNJIGE

Roman o onima kojih više nema

Piotr Pazinski, *Pansion, Disput i Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 2014*

Nova knjiga **Piotra Pazinskog** “*Pansion*” roman je poljskog autora, tiskan u prestižnom Disputovom nakladničkom nizu - biblioteci “Na tragu klasika”, iako je djelo mladog pisca kojem je to prvijenac - objavljen 2009. godine. No, već iduće, 2010. godine taj je debitantski mini roman od svega 140 stranica dobio uglednu književnu nagradu *Pasoš Politike* (Paszport Polytyke), a dvije godine kasnije nagrađen je i Europskom književnom nagradom.

Roman je odmah prepoznat kao “prvi književni glas trećeg pokoljenja nakon Holokausta.” Naime Piotr Pazinski, rođen 1973. godine sjećajući se svoje bake istražuje svoje židovsko porijeklo. Napisao je roman u maniri klasičnog realističkog romana, a u središtu je neobičan *pansion* nedaleko Varšave gdje borave Židovi koji su preživjeli Holokaust. Naracija počinje opisom putovanja vlakom koji ne odvodi samo “u daljinu”, već i u prošlost i tim više u povijest. Glavni junak, Bronkin unuk Jakub obnavlja svoje sjećanje tako što poslije puno godina vlakom dolazi u kratki posjet mjestu gdje je boravila njegova pokojna baka kod koje je dolazio za praznike, pa je sadašnji boravak u *pansionu* jeka djetinjstva. Ovaj takozvani *pansion* je nekadašnje židovsko odmaralište usred šume negdje blizu Varšave, gdje on sada susreće nekoliko starijih gostiju, koji ga se čak sjećaju iz vremena kada je bio dijete. Od tog trenutka glavni junak otpočinje svojevrstan potragu za izgubljenim vremenom, a sjećanje na vlastito djetinjstvo ujedno je pokušaj rekonstrukcije pamćenja zajednice kojoj s punom sviješću pripada: zajednici poljskih Židova kojih praktički više i nema. No ovo zapušteno odmaralište-*pansion* gdje stanuju Židovi koji su preživjeli Holokaust danas je ispunjeno sjenama prošlosti i oni su posljednji živi svjedoci predratnog svijeta poljskih Židova. Autor nam prikazuje na koji način poljska židovska tradicija živi i nestaje u današnje vrijeme. Knjiga je protkana atmosferom tople i nježne ironije, u nekim situacijama prisutan je prepoznatljiv židovski humor,

a u spominjanju svakodnevnih izraza i poslovice koji su u njegovoj okolini u uporabi u svakodnevnom životu prepoznajemo i upoznajemo duh poljske aškenaske židovske zajednice. U knjizi se prošlost i sadašnjost isprepliću – stari ljudi vide prošlost kao nešto blisko, gotovo nadohvat ruke, ali s druge strane, sjećanja su im iskrivljena pod utjecajem njihovih opsesija ili praznina u pamćenju.

Prolazeći tajnovitom atmosferom šume u sjećanju nekadašnjeg dječaka oživljava interijer *pansiona*, noću čuje “glasove u tami” koji su dio tog prostora. U njima još uvijek prepoznajemo krhotine jidiša, pa i hebrejskog jezika, a o značenju tih riječi dragocjene su bilješke u fusnotama. Ujedno treba napomenuti da je Piotr Pazinski diplomirao filozofiju u urednik je časopisa «*Midrasz*», koji se bavi židovskom kulturom, pa otud i piščev interes i poznavanje židovstva. U romanu su dijalozi u kojima su vječne rasprave i svađe oko pitanja religije, pa su ti sporovi osnovni oblik svakodnevne komunikacije. Pojavljuju se likovi: gospođa Tecia i gospođa Mala, sitne, čangrizave starice, koje se svemu čude ali i uvijek komentiraju sve događaje, zatim su prisutni gospodin Leon i gospodin Abram koji stalno obnavljaju prastari židovski spor o postojanju Boga i dolasku Mesije, te doktor Kahn koji vedro i s blagom ironijom podučava dijete židovstvu i koji je s najvećim simpatijama ostao u djetetovom sjećanju. Tu je i pomalo groteskni i neurotični upravitelj *pansiona*, koji o svemu brine i poput Mojsija vodi «kroz teška vremena», a kroz razgovore starog Chaima i Jakuba saznajemo o životu Židova u Poljskoj, pa su oni svi zajedno svjedoci sudbine Židova i njihove povijesti. Naročito stare i požutjele razglednice i pisma, davno pročitane novine i izbljedjele fotografije osoba kojih kojih više nema pokušavaju osvijetliti prazna i mračna mjesta povijesti, pronaći i protumačiti događaje u biografijama stanovnika *pansiona*, njihovih rođaka i prijatelja te objasniti neslaganje između cionista, koji su zagovarali odlazak u Izrael i *bundovaca*, koji su zahtijevali opstanak u okvirima kulturne autonomije unutar Poljske. Iz predmeta koji se raspadaju u prašnjavim kutijama sada mladić s naporom iščitava i sudbine onih koji su nakon rata preživjeli, onih koji su prihvatili komunizam i drugih koji su se odlučili na izlazak – za emigraciju na Zapad odnosno odlazak u Izrael – u Obećanu zemlju, u Domovinu.

Za razliku od mnogih postkomunističkih autora židovskog porijekla Pazinski nije fokusiran samo na nostalgичnu idealizaciju ili beskompromisnu kritiku već kao čarolijom vraća čitaocu davno nestali svijet židovskog načina života i njihovih običaja. Ovo je prije svega priča o sporom umiranju ne samo predratnog već i poslijeratnog načina života, obi-

Piotr Pazinski

čaja, tradicije - svijeta koji je izgubio svoju životnu snagu, pa time prepoznajemo univerzalnu temu - nestajanje jednog svijeta i potragu za identitetom. Gotovo svatko od nas prepoznaje se u situaciji da ga poput pisca dok je bio mlad pregledavajući stare fotografije nije zanimalo tko je na tim starim fotografijama i kakve su bile njihove sudbine, a sada kada nas to zanima nemamo više koga pitati, tih osoba više nema. Tako je roman Piotra Pazinskog ujedno filozofska priča o općoj prolaznosti, sa značenjem univerzalne teme prolaznosti - nestajanja jednog svijeta, želje i potrebe da se istraži prošlost i mogućnosti nastavka tradicije.

Na kraju knjige je “Bilješka o autoru” koju je napisao dr.sc. Dalibor Blažina, sveučilišni profesor za poljski jezik i književnost na Odsjeku za zapadnoslavenske jezike Filozofskog fakulteta u Zagebu, te po struci komparatist, koji je roman i preveo s poljskog. Piotr Paziński (Varšava, 1973) poljski je književnik, novinar, književni kritičar i prevoditelj. Radio je kao novinar u vanjskopolitičkoj rubrici dnevnika “Gazeta Wyborcza”, diplomirao filozofiju na Varšavskom sveučilištu (1999), te doktorirao u Institutu za književna istraživanja Poljske akademije znanosti disertacijom *Labirint i drvo. 2005. objavio je Studije o Uliksu Jamesa Joycea (Labirynt i drzewo. Studia nad Ulissem Jamesa Joyce), a interes za irskog pisca proširio je i “vodičem kroz Joyceov Dublin” – Dublin s Uliksom. Zajedno s rječnikom junaka Uliksa (Dublin z Ulissem. Wraz ze Słownikiem bohaterów Ulissesa, 2008). Od 2000. godine glavni je urednik časopisa “Midrasz”. Godine 2013. objavio je svoj drugi roman *Ptičje ulice (Ptasie ulice)*, u kojem i dalje po varšavskim ulicama i grobljima traži za onima kojih više nema, Židovima.*

Narcisa Potežica

(*Mr.sci. Narcisa Potežica, voditeljica je čitateljskog kluba u Židovskoj općini Zagreb, a donedavno dugogodišnja voditeljica Knjižnica Novi Zagreb i organizatorica književnih tribina.*)

In memoriam Mira Vlatković, rođ. Herzog

(Zagreb, 23.3.1925. – 31.8.2015.)

Umrula je Mira Vlatković, dugogodišnja suradnica i članica uredništva *Novog omanuta*. Godinama, štoviše gotovo dva desetljeća, prevodila je na engleski jezik sažetke članka objavljenih u *Novom omanutu*, ili dotjerivala engleske tekstove koje je pisao urednik Branko Polić. Branka je poznavala još iz djetinjstva, bili su vršnjaci, a kasnije su se družili kao studenti anglistike i Branko Polić je na nekoliko mjesta spominje u posljednjoj od svoje četiri autobiografske knjige, između ostaloga i kao revnu članicu studentskog čitalačkog kruga. Evo što o njoj kaže: "Kasnija dugogodišnja lektorica na anglistici Mira Herzog, uvijek podjednako prijazna, isijavala je neku posebnu vedrinu i optimizam. Kasnije se udala za Milenka Vlatkovića, istaknutog inženjera na Institutu Ruđer Bošković, a danas se oboje itekako mogu ponositi svojim sinom Radovanom, nedvojbeno jednim od vodećih kornista u svijetu. Mira je jedna od rijetkih kolegica s kojom sam kroz sva ova protekla desetljeća ostao u prijateljskoj vezi."

Po struci Mira Vlatković bila je anglist, od 1958. do 1987. lektor i viši lektor na Odsjeku za anglistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Govoreći na njezinu pogrebu njezin kolega dr Damir Kalodera podsjetio je na vrijeme Mirina rada na anglistici u pedesetim godinama, kad nije bilo informatičkih pomagala, a do engleskih knjiga i priručnika nije bilo lako doći, pa je lektor bio za studenta izvor podataka i krajnji ocjenjivač njihova svladavanja praktičnog jezika. Mira je tu ulogu odlučno i precizno ispunjavala, s dozom vedrine i humora. Zajedno s kolegama Bekerom i Čurčinom izdala je *A Handbook of English Idioms*, priručnik engleskih idioma, koji je nadomjestio nešto što studenti nisu mogli u to doba nabaviti iz Britanije ili Amerike, pa im je predstavljalo korisno pomagalo. Interes za teorijski vid anglistike naveo je Miru da se priključi velikom projektu kontrastivne analize koji je vodio vrhunski organizator prof. R. Filipović, u kojemu su se supostavljale strukture engleskog i hrvatskog jezika s teorijskom i praktičnom svrhom. Mira je pridonijela projektu svojim istraživanjima. Između ostalog ispitala je glagolski aspekt u oba jezika (1969), pisala je o imperativu i njegovim parafrazama, o elementima izražavanja istovremenosti u oba jezika. Njeni se stavovi citiraju u novijim radovima i doktoratima.

Vrlo često, godinama, dolazila je zajedno sa suprugom Milenom na predavanja i promocije knjiga u organizaciji Kulturnog društva M.Š. Freiberg, čija je bila i dugogodišnja članica i u tom se krugu osjećala kao kod kuće, u društvu uvijek dobro raspoložena i nasmijana.

Porijeklom je bila iz mnogočlane obitelji Herzog čiji je začetnik Leopold Herzog, gospodarstvenik, otac dvanaestoro

djece, sredinom 19. stoljeća bio suvlasnik staklane i paromlina u Osijeku. Mirin otac bio je poznati neuropsihijatar dr. Ivan Herzog, koji je 1919. osnovao u zagrebačkoj Zakladnoj bolnici Odjel za živčane i duševne bolesti, prvi takve vrste u Hrvatskoj, a 1935. našu prvu mentalnohigijensku ustanovu – Stanicu za psihohigijenu, no 1941. bio je otpušten. Mirina tetka Klara Herzog, u međuratnom razdoblju vlasnica privatne trgovačke škole u Zagrebu, deportirana je 1942. u Auschwitz, dok je druga tetka Tereza, glazbena pedagoginja, zajedno sa Mirinim stricem Mavrom, odvjetnikom, u travnju 1943. s odvedena iz Zagreba u posljednjoj većoj deportaciji zagrebačkih Židova.

Zanimljivo je da je Mirin otac Ivan također bio i školovani violinist, te se u njegovu zagrebačkom domu njegovala komorna glazba. U triju su s njim svirali njegova sestra Tereza, pijanistica, i R. Matz, violončelist, a u gudačkom kvartetu izmjenjivali su se uglavnom liječnici glazbenici izvodeći klasični koncertni repertoar.

Za Mirom, uz supruga, sina i snahu žali i šestero njezine unučadi, a nama koji smo je voljeli i s njom prijateljevali nedostajat će njezina srdačnost, njezino prijateljstvo i veseli osmijeh na licu.

Vlasta Kovač

„Za izraelske klinge ovo je davno prošlo razdoblje, kaže ona za našeg susreta tijekom ručka u Sohau. „ Za zemlju rođenu iz utrobe krvi i vatre, to je mitološko doba. Čitava tvornica mitova.“

Knjiga opisuje strastvene živote osnivača Izraela, a istovremeno reflektira izvanredne dijelove stvarnosti s kojima su se suočili; od kojih nije najmanja gubitak iluzija u vezi njihovog novog doma. „Za ljude koji su tako dugo bili bez svoje nacije, potrebna je velika nada ili velika ludost kako bi se ta nada održala toliko godina“, kaže ona. „Htjela sam vidjeti što se događa ovim ljudima kad se konačno domognu Izraela, ljudima koji dolaze iz Holokausta, iz arapskih zemalja. Od kojih svaki nosi svoju vlastitu fantaziju o tome kakva će zemlja biti, da bi se nakon toga stropošali. Izrael kao zemlja ne može ispuniti sva njihova očekivanja.“

Iako je zasnovana na istinitim događajima, knjiga Gudrun-Goshenove čudno je nepovijesna. Nema nikakvih datuma ili imena, čita se prije kao biblijska bajka nego povijesna fikcija. Osim što je radila za *Yediot Aharonot* kao urednica vijestinovosti, Gundar-Goshenova je i školovana psihologinja, i upravo je njezina fascinacija ljudima i njihovim motivacijama ono što je tjera pisati.

„Pitala sam se bi li se moglo ušetati u mitsku tvornicu izraelskog rođenja i pogledati iza velikih strojeva i što bih tamo našla? Uvijek gledam onu slavnu sliku ljudi koji su potpisali Deklaraciju nezavisnosti i pitam se – možda je među njima neki momak koji mora ići na zahod. Možda je neki drugi momak ljut što ne stoji u sredini slike. Zanimaju me ti veliki nacionalni trenuci koji se sudaraju s mesom i krvlju“. Upravo meso i krv dominiraju njezinom knjigom, dok se njezini likovi uzajamno razdiru. Ali roman uvijek funkcionira na dvije razine, osobnoj i političkoj, koje se stapaju u jedinstenom prizoru što oduzima dah, i svatko tko gaji i najmanji interes za Izrael trebao bi ga pročitati.

Markovitch je oženio Bellu kao dio plana da spasi židovske žene od nacista. Svi drugi muškarci koji su putovali s Markovitchem rastali su se od svojih žena po dolasku u Palestinu, prema planu. Ali Markovitch je ružan čovjek, očajan čovjek, često ignoriran, koji čezne za ljubavlju i ljepotom. On odbija pustiti Bellu da ode prikovavši je uz sebe u mizernoj vezi. Bella ne želi spavati s Markovitchem, pa on svaku noć provodi na sofa, omatajući njezinu spavaćicu oko svoje ruke, u nadi da će ona doći.

Njegov najbolji prijatelj Feinberg govori mu da je pusti da ode. „Dvije tisuće godina nadali smo joj se, čekali je, spavali noću s rukama obavijenim oko rukava njezine spavaćice“, odgovara on. „I misliš da nas ona želi? Glupost! Povraća po nama svako malo...A ti zamišljaš da netko ovdje kaže: 'Nema smisla držati zemlju na silu, ako ona pokušava ota-rasiti te se od trenutka kad si došao k njoj?' Ne. Držiš je se najčvršće što možeš i nadaš se.“

Gunar-Goshenova je liberalka, a radila je i za Udrugu ljudskih prava. Ona stoji lijevo od izraelske politike, toliko da je bila naumila protestirati protiv vladine politike čvrste ruke u ratu u Gazi prošlog ljeta, ali je morala ostati kod kuće kako

NOVE KNJIGE

Izrael u potrazi sa svojim Feinbergom

Ajelet Gundar-Gošen, *Jedne noći Markovič* (eng. Ayelet Gundar-Goshen, *One night Markovitch*; hebr. *Lajla ehad Markovič*), Pushkin Press, 2015.

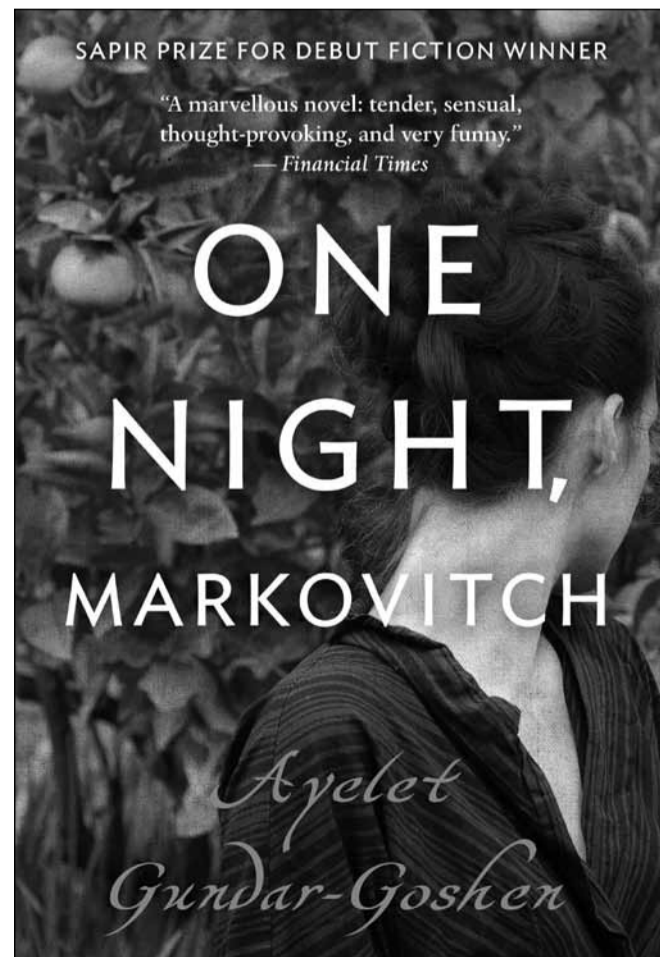
Ima nešto strasno u ljudima Izraela. Rođeni u prividno vječnom sukobu, oni žive brže i senzualnije nego drugi ljudi, kao da znaju da bi sve moglo svakog trenutka završiti. Takve zemlje također proizvode velike književnike, pisce koji se hrane napetostima i emocijama ove nevjerovatne nacije. Najnovija u dugoj liniji ovih književnika je Ajelet Gundar-Gošen, tridesetdvogodišnja bivša novinarka u Tel Avivu, s kovčavom crnom tzv. bob frizurom i znalačkim osmijehom na licu. Njezin prvi roman, *Jedne noći Markovitch* bio je u Izraelu bestseller, a sada je tiskan i u Engleskoj, gdje je naišao na vrlo dobar prijem. To je začuđujuće postignuće; lirska, gotovo biblijska priča, koja dolazi iz utrobe, opisuje stanovnike jednog izraelskog sela prije Drugog svjetskog rata, pa za vrijeme izraelskog rata za nezavisnost 1948. godine i nakon njega, njihove osobne stra-

Ayelet Gundar-Goshen

sti prije zastora koji definira epohu. Roman je u Engleskog već adaptiran za film.

Priča je to o dva najbolja prijatelja, Feinbergu i Markovitchu, te o tome kako na njih djeluju svi nabrojani događaji. Njih dvojica putuju u Europu kako bi se oženili ženama kojima bi na taj način trebali pomoći da pobjegnu u Palestinu. A onda poslije rata opet putuju u Europu, kao članovi ekstremističke osvetničke grupe Nakam, sastavljene od osvetoljubivih ubojica u lovu na nacističke kriminalce.

bi pazila svoju malu bebu. Međutim, njezin muž je otišao na demonstracije, a istukli su ga oni koji su protestirali na suprotnoj strani. „Nikad nećemo ići protestirati kao obitelj“, rekao je na povratku. Pa je li to onda danas još uvijek njezin stav o Izraelu, i dalje opstajati u zemlji koja to ne želi?

„Nisam željela napisati metaforu od 400 stranica. Jako sam politička osoba, pa kad želim reći nešto politički, potpišem peticiju. Mislim da književnost nije peticija. To je pitanje, a ne izjava. Za mene je bilo važno napisati ljubavnu priču o tome što ljudska bića mogu učiniti jedno drugome, suosjećanjem ili surovošću. Ali naravno na drugoj strani ne možeš načiniti nešto što se razlikuje od tvojih strahova i snova, pa tako postoji i politička razina. Kad Markovitch drži Bellu protiv njezine volje, misleći samo da ako je držiš dovoljno dugo, ili želiš dovoljno dugo, onda će se nešto dogoditi, slijep na mogućnost da ima naokolo drugih ljudi – onda da, onda to nije površinska vrijednost, onda to nije samo priča o dvoje ljudi.“

Tragedija Gundar-Gosheninog Markovitcha jest u tome što je on patio od tiranije i prijezira tijekom cijelog svog života, potiskujući u sebi svoje frustracije i svoju srdžbu. Kad ima priliku, umjesto da pokaže samilost koju sam nije nikad doživio, on čini upravo suprotno. „Na određen način moguće su usporedbe s Izraelom“ raumišlja Gundar-Goshen. Ali, reći da Markovitch predstavlja Izrael značilo bi presjeci njezinu priču napola. Tu je i Feinberg, ponosan, lijep ljubavnik žena i zaljubljenik u zemlju. To je Izrael u koji Gundar-Goshenova vjeruje, Izrael koji nije uhvaćen u zamku svoje vlastite patnje, nacija koja pokušava učiniti da njezina zemlja procvjeta snagom svoje ljubavi. Izrael mora naći svog unutarnjeg Feinberga, ali nikad neće pobjeći od svoje prošlosti. „To je zemlja koja pati od jakog posttraumatskog procesa. Trauma je neopravdana, odista je postojala golema trauma. Ali opet ne možete se dulje držati ovog koncepta povijesti, kao da je sadašnjost, jer ona to nije. Ako ste slijepi za ono što se sada događa, mislite da vidite današnju realnost, ali ono što uistinu vidite su vaši strahovi.“

Knjiga *Jedne noći Marković* dobila je uglednu izraelsku nagradu *Sapir* kao najbolji deibtantski roman.

Josh Glancy, The Jewish Chronicle
S engleskog prevela Mira Altarac Hadji-Ristić

* Nakam je ekstremistička osvetnička grupa, osnovana nakon Drugog svjetskog rata s ciljem da se osveti kriminalcima koji su skrivili Holokaust. Ime dolazi od Dam Jehudi nakam, u prijevodu Židovska krv će biti osvećena.

Bosna zaslađena ljubavlju

Rusmir Agačević, *Snovopriče o Sefardima i Aškenazima travničkim*, KDBH Preporod, Zagreb, 2013.*

Ostaje činjenica da je nakon ustaško-nacističkog genocida u Travniku preživjela samo jedna židovska obitelj, a samo jedan od Agačevićevih junaka završio je u svojoj biblijskoj pradomovini, u Izraelu.

Oduševila sam se kada su mi u ruke došle „*Snovopriče*“ Rusmira Agačevića, dramskog pisca rođenog u Travniku, čija su brojna scenska djela, bajke i dječji igrokazi izvođeni čak i u ratnom Sarajevu, a njegovi dokumentarno-igrani filmovi prikazivani na festivalima diljem svijeta. Ovo, međutim, nisu bajke, što najčešće završavaju rečenicom „I tako su živjeli sretno do kraja života“. Autor je iskovao novu riječ „snovopriča“ u kojoj je sretno i spretno spojio priču sa snovima.

U dvanaest snovopriča o Sefardima i Aškenazima travničkim ispričane su sudbine dalekih potomaka dvanaest plemena izraelovih koji sa svojim Bogom sklopiše Savez. I kao što Stari zavjet započinje pričom o Postanku svijeta, tako Agačević opisuje postanak rodnoga Travnika:

„Iznad tintosvijetlih jorgana svakog neba što u fildžane naših zjenica stane ima još jedno skriveno kojeg pogledom ne možemo dokučiti.

A na svakom živi golemi džin od paperja umrlih ptica koji ne radi ništa drugo osim što povazan pretovara zrele lubenice pune slatkih zvijezda iz jednog hladnog u drugi još mrzliji i dublji svemir.

Tako mu se jedanput, baš iznad srca Bosne, iskliznu lubenice iz znojnih šaka pa se padajući razreza na srebren jatagan

mladog mjeseca i obje polovice na zemlju tresnuše i zavaljše svaka na svoju stranu.

Odmah se na mjestu u kruh zemlje stvrdnuše, a kada se zbu-njeni džin spusti krilatim slonom, između njih dvije tekao je curak vode sa zlatnim košticama koju on nazva Lašvom, imenom sestre svoje, pa još odredi po materi i majci njenoj da se jedna kriška zove Vilenica, a druga Bukovica.

Kada je već krenuo prema nebesima, iz poderanih džepova poispadaše mu kao igračke male trbušaste zemljane kućice s kapama od šindre, što se kao čičci zalijepiše na oba raspolovljene, suncu okrenute strane.

Pošto je već tako, džin iz svog vrelog trbuha potegne kapljice čudesnog života pa puhnu na cijeli kraj, a iz onih kućica iznjedriše se sitna gologuza djeca koja se bosim tabanima kao dživci vrapci rastrkaše baš kao što iz zemlje izdikaše i posukaše rosni busenovi zelene gajtan trave.

Tako na tom mjestu izniče grad što mu po travkama mirisnim ime dadoše. /Moses Chavio/.

Kod prvog čitanja stalno sam se sudarala s nepoznatim i novostvorenim riječima iz piščeva prebogatog leksika, lokalnim travničkim idiomima, složenicama i metaforama, a nisam otrpve mogla uhvatiti nevidjivu nit njegovih snova. U drugom čitanju uspjela sam ući u ove neobične snovopriče, uhvatiti ritam, prepoznati melodiju i uploviti u Agačevićovo snovito jezero u čije je hladne i prozračne vode zaronio sudbine junaka svojih priča. „Svi Sefardi i Aškenazi travnički imali su svoj bokal sa svojom vodom i u svakom je bila skrivena snovopriča o njihovom životu... Pedeset jedno prezime u minucioznom akvarel mozaiku svjedočilo je o stotinu čestitih familija i preko četiri stotine i pedeset radišnih članova.../Rosenzweigovi/.

U Snovopričama o Sefardima i Aškenazima travničkim spoznajemo tužnu sudbinu španjolskih Židova, kao i onih iz Europe, koji su prije mnogo godina morali napustiti svoje domove, bilo pred inkvizicijom, bilo pred nadirućim naci-fašizmom. Novi dom pronašli su u Travniku, u srcu Bosne, gizzardave i gostoljubive.

Nova medresa svečano je otvorena 1895. godine. U Travniku je tada živjelo 6.260 stanovnika u 1.200 kuća. Prva lokomotiva koja je prošla Austrougarskom carskom magistralom, povezujući Istanbul s Bečom, ušla je u Travnik 1893. godine.

Židovi su, pak, imali svoj Hram, u kojem su se molili, vjenčavali, proslavljali svoje blagdane i slavili Boga. Nepredvidiva sudbina smjestila je i Sefarde i Aškenaze ovdje u „pupak Bosne“, u Travnik. Tu su sa ostalim Travničanima: muslimanima, katolicima i pravoslavicima, živjeli skladno, u „komšiluku“, kakvoga danas više nema, a vjerojatno ga neće ni biti. Bili su to mirni i poštenu ljudi: vještici zanatlije, trgovci, čak i tvorničari, ugledni liječnici, talentirani krojači, kreatori visoke mode u Parizu...

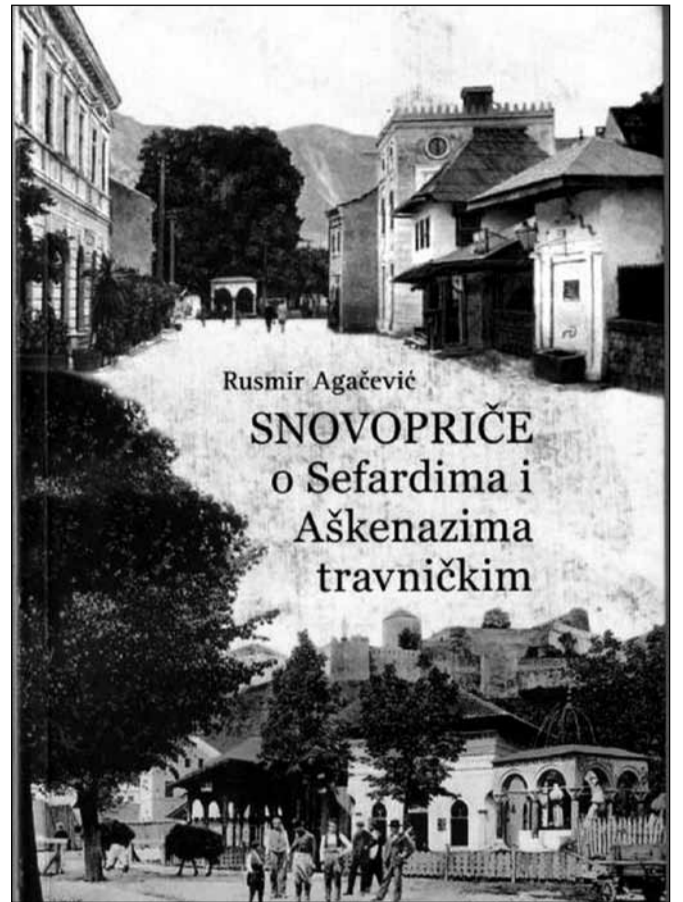
Neki od junaka ovih priča rođeni su u Travniku, poput Abrahama i Jishaka Altaraca, vještih limara i bravara, koji su u limu stvarali svoje čudesne duboreze i reljefe. „Rođen u Travniku kao i otac i njegovog oca otac, Abraham je u krvi nosio Andaluziju, kolijevku svog prezimena i poznao ju je kao svoj dlan, makar nikad dalje od Sarajeva i Banja Luke nije oputovao... Pod Abrahamovim prstima stvarala se Andaluzijska rijeka Guadalquivir i na njenim obalama Cordoba, i u njenim njedrima jevrejska mahala kod vrata Almadovar, s krvotokom uskih uličica stisnutih kuća poput krnjavih kockica šećera i sinagogom na Calle Judios“.

Izak Abinon, majstor čudotvornih i tajnovitih ogledala, plakao bi po čitav dan pjevušeći svojim hrapavim glasom stare tužbalice, „mirisnim satarošom kastiljansko španjolsko jevrejskog, turskog i domačeg, na kojem pate Sefardi u Bosni, grdio i proklinjao glavatog kralja Ferdinanda i debelu Izabelu što su dokumente ispisali i zakone odobrili kojima ih sve 1492. s pupanjem kiselih limunova iz Španjolske istjeraše. Suzama je crtao žal svjedočenje kako su prapreci predaka njegovih prapredaka tjerani žeravicama inkvizicije, tražeći svoja gnijezda, sa sobom nosili tri stvari: kantijas, konsezzas i refranis. Svoje pjesme, priče i poslovice. Progutane i u sebi duboko skrivene, nosili su ključeve svojih kuća užasno se plašeći kako će lutajući ispod kape nebeske postati ono što jesu, Espanolo sin patria“.

„Bosna je u ovim pričama“, kako piše u predgovoru Filip Mursel Begović „naprosto zaslađena ljubavlju“.

Bosna iz Agačevićevih snovopriča lebdi u velikom svemiru među zvijezdama, obasjana jarkim suncem, lebdi nad Travnikom, nad visovima Vlašića, nad Plavom vodom, posipana sitnim šećerom i medom, poput biblijske Obećane zemlje.

Ipak, Bosna je zemlja siromašnih ljudi, a siromasi imaju najljepše snove:

„U njima se kruh peče u šporetu, miriši zrelim žitom, po kojem se propinje ždrebad i ima tvrdu ispucalu koru kao dlan čestitih očeva.

I u njima se kajmak na skuhanom mlijeku uvijek puši, žut i tako tvrd da po njemu razdragan vrabac može gaziti.

I u njima su tepsije pune krupnog pirinča na maslu s debelom kokoši.

I duboki tanjur guste čorbe s velikom limenom kašikom.

I mala časa sluzavog pekmeza od šljiva neoguljenih, rukom ubranih.

I barem krnjav fildžan slatkog šerbeta“. /Uri, Ezra i Mazalta/.

U priči Rosa Ibrinica riječima je oslikan prizor svadbenog veselja i izobilja. Iz Galicije, iz daleke Poljske Ibrahim-beg Hercegovac, nakon Prvog svjetskog rata, doveo je sebi Ibrinicu, Rosu Ehrman, kćer Rabina Jonasa.

Onda je Rosa zapjevala prekrasnu, čipkom i biserjem obrublenu, tihu i toplu ladino pjesmu.

Mi kerido, mi amado, moj voljeni, moja željo...

Mi kerido, mi amado, ti si meni cijeli svijet...

Mi kerido, mi amado, za tobom venem kao cvijet...

Vani je padao šećer s cimetom i vanilijom.

Djeca su cijeli dan udarala demirli zvekirom u čamova kućna vrata.

I svi su ponešto dobili, baklavu, ružicu, hurmašicu.

Oni sitniji su na promrzle dlanove primili orašnice, susam i četen halvu.

Oni najveći što su sjedili na drvenim basamacima, dobili su u staklenim čašama zerde, paluze ili hošef,

Crveni himber tekao je iz česme pa se sva Glavica

uklizala i zasjala kao najljepša šećerlama.

Mi kerido, mi amado...

Blijedo, ne jako sunce pokrilo se preko glave jorganom mra-ka.

Ukućani su zamadalili vrata, posrkali vruć salep i otišli na konak“.

U svim ovim pričama Bosna je obavijena toplim i mekanim šalom ljubavi koji će je obraniti od mraza i ljute hladnoće, od Austrougarske monarhije, od suludog Trećeg Reicha, od krvave kaljuže Drugog svjetskog rata, ali je taj šal nije zaštitio. Ljudi su neizmerno patili i nestajali u olujnim događajima koji su zahvatili čitav svijet. Junaci Agačevićevih snovopriča nestaju na najneobičnije, volšebne načine: maestro tajnovitih ogledala zakoračio je i ušao u trbuh ogledala / Izak Abinon/, kao krhka ledenica ležao je tri dana na ciglenom podu u logoru Stara Gradiška kad su ga sa tugom namiješenog iz drvenih tački istresli u grlo rijeke Save /Hajim Papo/, a većinu odvoze krvožedni teretni vojnički kamioni. „Neki i sad vjeruju“, piše Agačević, „kako se Jishak i Abraham Altarac s pticama iznad debelih slanih mora zauvijek skiću i po limovima zvijezda čekićima kuckaju“... „Bijeli mali gavran Jishak Altarac, bosonog je poskakivao i kao malešno klupko vune nošen vjetrom konačno se osmjehnuto kotrljao prema tako dugo čekano toplom i mekom snu... S

devedeset životnih pečata na leđima svrstan je u dvored beskrajnog bola... Pokupili su ga rubovima šljemova i ubacili u teretni krvožedni kamion“. Već spomenuti Izak Abinon, maestro čudotvornih ogledala, „ustao se, preko čiste bijele košulje ogrnuo je trofrtaljni kaput od kašmira, stavio kapu na glavu, opasao talit, iskoračio, još jedan korak napravio, zalelujuao se i ušao u trbuh ogledala... Katil kamion pokriven sablasnom ceradom čekao je na zamrznoj kaldrmi ljude sa šesterokrakim biljegom na rukavima“.

Jastrebov Oktobarske revolucije, Leopold Firtel, napustio je komunističku partiju, pa, ostavljen od svojih drugova i optužen za kontrarevolucionarnu djelatnost, proveo je 17 godina na robiji u bezimenom sibirskom rudniku zlata. Jednoga dana u logor stiže dokument pun pečata u kojem je pisalo da je oslobođen, jer nikada nije bio kriv. Istovremeno iz Travnika mu piše jedina preživjela sestra Roza i javlja kako je „krvavi rat krvavim čizmama pregazio Jevreje u Bosni“.

Sve ove tragične ljudske sudbine opisane su s neobičnom nježnošću i toplinom. No, povijesno sjećanje na zlosretna vremena ostaje. Ostaje činjenica da je nakon ustaško-nacističkog genocida u Travniku preživjela samo jedna židovska obitelj, a samo jedan od Agačevićevih junaka završio je u svojoj biblijskoj pradomovini, u Izraelu.

Kraj ove zbirke priča pripao je Rosenzweigovima. U svitane 1913. godine na željeznički kolodvor u Travniku iz Beča stižu doktor Fischel Rosenzweig i njegova supruga Mariasa, rođena u Ukrajini. Jednoga predvečerja ispred bečke sinagoge „sudarile su se oči mladoga Rosenzweiga, studenta medicine, Jevreja iz raspjevane i raspričane Rumunije“, s očima studentice glazbe „koja umije pjevati na svom melodičnom ukrajinskom, njemačkom, grlenom jidišu i zanimljivom ruskom. Pred svjedocima su potpisali ketubu i vjenčali su se u Beču, u sinagogi ispred koje su se upoznali“. U Bosni je Fischela čekalo mjesto liječnika u novoj bolnici.

Rusmir Agačević

Tako se u Travniku pojavio novi hećim, sa suprugom „malo većom od zrna bibera“. Ubrzo je stekao sveopće uvažavanje: Travničani ga nazivahu „naš hećim“. Ljudi su ga u oči gledali i pozdravljali s „hvaljen Isus“, „pomoz Bog“, „selam“ i „šalom alejhem“. „Korakom ponosnog muža iz svoje kuće u Fatmić-mahali, početkom 1913. išao je mlad, nasmiješen, samouvjeren ljekar, a vratio se tek 1962., klekajući koljenima umirovljenog primariusa, noseći dostojanstveno svojih 80 godina“. Za sve to vrijeme Mariasa Miriam Rosenzweig rođena Ulanovsky prenosila je u naručju bokalice s vodom, koji su bili označeni imenima i prezimenima svih Sefarda i Aškenaza travničkih. U bokalicima vode bili su pohranjeni svi njihovi snovi, nadanja i strepnje „Pažljivije uši mogu čuti kako tad iz Plave vode dopiru zvukovi što se stapaju u jecaje sefardskih melodija zametenih u zaboravu. I kao da se mogu vidjeti sedef sjenke koje zabljesnu na dnu jezerceta osmijehom rastočenih, rasturenih, razasutih ljudi“...

Umirovljeni doktor Rosenzweig zaključao je svoju kuću u Travniku i doselio se sinu u Zagreb. Prvi put je svom sinu jedincu, Arnulfu, primariusu neuropsihijatrije na Svetom Duhu u Zagrebu, prozborio o 1913. godini u Beču: „Orkestar oštih bajuneta praćen zborom zažvaljenih zvijeri rata pritajeno se pripremao za nadolazeća krvoprolića već ispisana na meniju i cjenovnicima carskih i kraljevskih kuhinja šizofreničnih, gnjilih, nakaznih europskih vladara. Bečki sunarodnjaci grijali su se na plamičima cionizma Theodora Herzla, koji je pozivao na utemeljenje jevrejske države“, dok je antisemitizam sve jače nasrtao. A godine 1918. u Sarajevu izabraše Narodnu vladu za Bosnu i Hercegovinu, koje će već mjesec dana nakon toga "zagaziti u novoproglašenu državu nazvanu imenom i prezimenom – Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca..."

Čitajući *Snovopriče* Rusmira Agačevića čini mi se kao da listam album sa već požutjelim obiteljskim fotografijama, u kojima su zabilježeni trenuci iz života njihovih junaka. Trenuci oteti zaboravu.

* Rusmir Agačević rođen je 1952. Godine u Travniku. Napisao je 11 drama, pisao je kolumne u sarajevskim časopisima, scenarist i redatelj je 11 dokumentarnoigranih filmova, objavio je knjigu dramskih tekstova „Četiri teatarska komada“, priprema knjigu igrokaza za djecu, pisao je kratke pripovijetke, autor je ili koautor scenarija za mnoge TV programe. U posljednjih deset godina živi i radi u Hrvatskoj

Spomenka Podboj

SADRŽAJ JUČERAŠNJI SVIJET

- Preklinjam Vas, sačuvajte svoje dostojanstvo! Prepiska Joseph Roth – Stefan Zweig 1927.-1938.** 1
Obojica pisaca, i Roth i Zweig, desetljećima su bili gotovo pa zaboravljeni, da bi danas ponovno postali predmetom zanimanja generacije koja bi im mogla biti unučad. Sedam desetljeća nakon njihove smrti – Roth je u pariškom egzilu umro od pijanstva 1939, a Zweig je počinio samoubojstvo u Brazilu 1942. - ponovno je postala aktualna i njihova međusobna prepiska.
- Viktor Žmegač: Dva velika svjedoka svoje epohe**.....4
- Slom Kakanije u dvjesto prizora** 5
Sto godina nakon što je napisano djelo austrijskog pisca Karla Krausa *Posljednji dani čovječanstva*, nadasve opsežno uprizorenje I. svjetskog rata, u pet činova na 650 stranica, odnedavno je dostupno i na hrvatskom jeziku.
- Bečka Ringstrasse bila je židovska ulica** 7
Izložba u bečkom Židovskom muzeju u povodu 150 godina postojanja ove reprezentativne bečke ulice podsjetila je na fenomenalan društveni uspon bečkog židovskog građanstva potkraj 19 stoljeća.

O NJIMA SE GOVORI

- Dora i Nigel** 9
Dvoje umjetnika svjetskog ugleda, ona slikarica, on violinist svjetskog glasa, unatoč pola stoljeća razlike u godinama, našli su se i zbližili u stvaralaštvu. Sarajlija u Londonu Ognjen Tvrković družio se s oboje.
- Obitelj koja lovi naciste** 10
Sedam desetljeća nakon završetka Drugog svjetskog rata Serge i Beate Klarsfeld još uvijek tragaju za pravdom koja bi sustigla suradnike francuske višijevske vlade.
- Samosvojni sin svojega oca** 11
Marcel Ophuls, nagrađivani redatelj dokumentarnih filmova o nacističkim zločincima, sin slavnog njemačkog, kasnije američkog filmskog režisera Maxa Ophulsa, objavio je svoju autobiografiju *Sin moga oca*, koja se čita kao *Who is Who* filmske povijesti.

PROČITANO

- Spinoza i ostali heretici** 11
Vesna Domany Hardy pročitala je knjigu Jirmijahu Jovela, (eng. Yirmiyahu Yovel), profesora filozofije na Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu, koji predstavlja Baruha Spinozu kao „prvog sekularnog Židova“, i najizazovnijeg bezbožnika.

IN MEMORIAM

- Mira Vlatković (1925 –2015.)**.....14

NOVE KNJIGE

- Rusmir Agačević, *Snovopriče o Sefardima i Aškenazima travničkim***, KDBH Preporod, Zagreb, 2013; **Ajelet Gundar-Gošen, Jedne noći Markovič** (eng. Ayelet Gundar-Goshen, *One night Markowitch*; hebr. *Lajla ehad Markovič*), Pushkin Press, 2015; **Piotr Pazinski, *Pansion***, Disput i Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 2014.

NOVI OMANUT

Prilog židovskoj povijesti i kulturi

Broj 4 (129) Zagreb, prosinac 2015 / 5776 – ISSN 1331-8438

Časopis izlazi tromjesečno

Izdaje Kulturno društvo "Miroslav Šalom Freiburger"

Zagreb, Palmotićeva 16, tel.: ++385 (01) 4817 655, fax: ++385 (01) 4922 694

Žiro račun kod ZAP: 2360000-1101558364

Savjet časopisa: Zlatko Glik, Teodor Grüner, August Kovačec, Viktor Žmegač

Glavna urednica: Vlasta Kovač (vlasta.kovac@zg.t-com.hr)

Uredništvo: Ljiljana Dobrovšak, Živko Gruden,

Ivan Mirnik, Spomenka Podboj, Vesna Domany Hardy

Inozemni dopisnici: Alexandra Armstrong (Durham), Suzana Glavaš (Napulj), Josef

Kodet (Jihlava), Mirjam Steiner-Aviezer (Tel Aviv)

Tehnički urednik: Branka Maretić

Grafička priprema: Vjesnik d.d., Tisak: Vjesnik d.d.

Cijena 10 kn – za inozemstvo 20 kn

pretplata za šest brojeva 60 kn, za inozemstvo 20 EUR

IBAN: HR4023600001500332212

SWIFT: ZABAHR2X

Mišljenjem Ministarstva kulture i prosvjete Republike Hrvatske od 8. srpnja 1994., ur. broj 532-03-1/7-95-01, periodična tiskovina "Novi omanut" koju izdaje Kulturno društvo "Miroslav Šalom Freiburger", ubilježena pod brojem 719, oslobađa se plaćanja poreza na promet.

NOVI OMANUT se izdaje zahvaljujući donacijama Savjeta za nacionalne manjine RH, Ministarstva kulture RH i Grada Zagreba, Ureda za kulturu.

Ovaj časopis u cjelini, kao i prethodnih devet počevši od broja 112 iz 2012. godine, te mjesečni program kao i više pojedinosti o radu našeg Društva možete vidjeti na stranici

www.kd-miroslavsalomfreiberger.com